

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HALK ARASINDA BATIL OLARAK NİTELENDİRİLEN VE
KUTSAL MEKANLARDA UYGULANAN İNANÇ VE
DAVRANIŞLARIN SOSYAL PSİKOLOJİK AÇIDAN
İNCELENMESİ**

Mustafa DOĞAN

Danışman
Prof. Dr. Recep YAPAREL

2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Halk Arasında Batıl Olarak Nitelendirilen ve Kutsal Mekanlarda Uygulanan İnanç ve Davranışların Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

Mustafa DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Mustafa DOĞAN
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Tez
Tez Konusu :Halk Arasında Batıl Olarak Nitelendirilen ve Kutsal Mekanlarda Uygulanan İnanç ve Davranışların Sosyal Psikolojik Açından İncelenmesi

Sınav Tarihi ve Saati:

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü yönetmeliğinin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verilen cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME * OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilemediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

*Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

**Bu halde adayın kaydı silinir.

***Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir O
Tez mevcut haliyle basılabilir O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir O
Tezin basım gerekliliği yoktur O

JÜRİ ÜYELERİ:

İMZA

.....O Başarılı O Düzeltme O Red

.....O Başarılı O Düzeltme O Red

.....O Başarılı O Düzeltme O Red

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: **Konu Kodu:** **Üniv. Kodu:**
• **Not:** Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: DOĞAN

Adı: Mustafa

Tezin Türkçe Adı:

Halk Arasında Batıl Olarak Nitelendirilen ve Kutsal Mekanlarda Uygulanan İnanç ve Davranışların Sosyal Psikolojik Açından İncelenmesi

Tezin Yabancı Dildeki Adı:

a Study on the Beliefs and Behaviours that are Aplied in Sacred Places and Qualified Superstitious among the People in terms of Social Psychology

Tezin Yapıldığı Üniversite: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü:Sosyal Bilimler Yıl:2006

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans

Dili

: Türkçe

Doktora

Sayfa Sayısı:

: xiii + 39

Tıpta Uzmanlık

Referans Sayısı:

: 54

Sanatta Yeterlik

Tez Danışmanlarının

Unvanı: Prof. Dr.

Adı: Recep

Soyadı: YAPAREL

Unvanı:

Adı:

Soyadı:

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1 – batıl inanç

2 – kutsal mekan

3 – büyü

4 – türbe

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1 - superstition

2 – sacred place

3 – sorcery

4 – tomb

Tarih :

İmza :

ÖNSÖZ

Her Ramazan geldiğinde dikkatler dini yaşantı üzerine yoğunlaşır. İnsanların yardımseverlik duyguları kabarı; gazeteler, boy boy dinsel konuları içeren kitaplar dağıtır; televizyon yayınları buna göre düzenlenirler; ve nerede o eski ramazanlar muhabbetleri... derken batıl inançlar gündeme gelir. Kinayeli bir biçimde de olsa, hangi türbenin hangi derde şifa olduğunu haber bültenlerinden öğrenme imkanımız vardır. Nedense, bu yayınların neye hizmet ettiğini kimse sormaz. Sonra bir uzman(!) çıkar ve bunların dinle bağdaşmayan eski inanç kırıntıları olduğunu söyleyerek son noktayı koyar.

Her batıl inanç ve uygulamada olduğu gibi, konulan bu son noktada da çöpler halının altına süpürülmüştür. Problem çözümlenemese de üzeri kapatılmıştır. Oysa, Skinner'in tanımında bu açıklama bile, bir sonuca ulaştırmadığı için batıl davranıştır. Hiç kimse, her Ramazan neden aynı klasiği yaşamak zorunda olduğumuzu sorgulama zahmetine katlanamaz. Öyle ya, hayat bir döngüdür.

İşte bu, bizim batıl inançları anlama çabamızın gerekçesidir. Özellikle Ramazanlarda Eyüp Sultan'da yer bulmak neden güçleşir; her bayram arefesinde Telli Baba'daki yoğunluk nedendir; neden her Cuma insanlar Susuz Dede'yi mesken tutarlar; veya insanlar kutsal sayılan bir kayanın üzerinde garip hareketler yaparak neyi elde ederler?.. Bütün bunlar, aslında insanın gizemli dünyasından açılan pencerelerdir.

Her nedense, inançlarımız söz konusu olunca, bizim toplumda aydın olarak nitelendirdiklerimizin yüzleri başka tarafa dönüktür. Sanki evrene ve hayata dair her türlü inançtan arınmışlardır; davranışlarında inançlarının payı hiç yoktur. Hele batıl

inançlarla hiç ilgilenmezler. Oysa, nice batıl inanç ve uygulamalar vardır, bir hayat kurtarır ya da birinin yaşamına son verir.

Bu çalışmayla, Türkiye’de pek alışık olmadığımız bir pencereden insanların sahip oldukları batıl inanç ve uygulamalara bakmak istedik. Aslında bu çalışmanın yıllar önce tamamlanmış olması gerekiyordu. Ancak, yaşadığımız hayata dair zorluklar çalışmamıza dört yıllığına ara vermemizi gerektirdi. Umuyorum bu çalışma, Türkiye’de yapılan bir çok çalışma gibi, ömrünün kalan kısmını bir kütüphanenin el değmemiş tozlu raflarında geçirmeyip topluma küçük de olsa bir katkıda bulunur.

Çalışmada emeği geçen herkese gönülden teşekkürler; en başta, bana her gittiğimde ufku açan motive edici konuşmalar yapması dolayısıyla, değerli hocam Recep Yaparel’e gerçekten müteşekkirim. Ayrıca, akademik çalışmaya dönmemde etkili olan öğrenci affı kanununu çıkaran Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne de teşekkür etmem gerekiyor sanırım.

Mustafa DOĞAN

İzmir – 2006

ÖZET

Bu çalışmada, kutsal mekanlarda uygulanan batıl inanç ve davranışların doğuşu, durağanlığı ve işlevleri sosyal psikolojik analiz düzeyinde ele alındı. Çalışmada, konuyla ilgili birtakım bilgilerin derlenmesi olarak tanımlanabilecek arşiv taraması yönteminin yanı sıra, teknik olarak konuyla ilgili araştırmacının yaptığı kendi kişisel gözlemleri de kullanıldı.

Çalışmanın ilk bölümünde, batıl inanç kavramına ilişkin çeşitli tanımlar derlenerek batıl inancın sahip olduğu temel nitelikler subjektiflik, duygusallık, nedenle sonuç arasındaki uygunsuzluk ve objektif olgulardan geniş ölçüde sapma olarak belirlendi; bir inancın batıl olarak nitelenmesinin dışarıdan bir gözlemci tarafından yapılan bir değerlendirme olduğu vurgulandı.

İkinci bölümde, objektif olgulardan saptmaya yol açarak batıl inancın oluşmasını sağlayan iki faktör grubu ele alındı: kültürel faktörler ve psikolojik faktörler. Kültürel faktörler başlığı altında, bireyin içerisinde yaşadığı fiziksel çevrenin niteliği, batıl inancın oluşumunda gerekli olguları sağlayan değişkenleri içermesi açısından ele alındı. Çevrenin dolaylı ve karmaşık etkisi çeşitli kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde belirginleştirilmeye çalışıldı. Psikolojik faktörler başlığı altında ise benlik kavramı üzerinde duruldu.

Batıl inançların işlevleri konusu, hem anksiyetenin giderilmesine, hem de kültürel devamlılığın sağlanmasına yönelik olarak değerlendirildi. Bu tür inançların durağanlık eğilimi taşımaları dört temel faktör grubuyla açıklanmaya çalışıldı; bunlar, algıda seçicilik, kognitif yapının sabitliği, zıt unsurlardan kaçınma eğilimi ve toplumsal destek olarak belirlendi.

Sonuç bölümünde, bütün bunlar gözden geçirilerek elde edilen bulgular ortaya konuldu.

ABSTRACT

This study examined how superstitious beliefs and behaviors applied in the sacred places arise, function and persist in the social life at the social psychological level of analysis. The method of the study includes gathering data and the researcher's personal observations in relation to the subject.

In the first part of the study, the several definitions of superstitious beliefs and behaviors have been brought together. At this point such qualities as subjectivity, emotionality, discord between cause and result, deviation from the reality in an unreasonable amount have been described as basic ones; and also it was emphasised that qualifying a belief whether it is superstitious or not depend on the appraisal made by an observer.

In the second part, two groups of factor that cause the deviation from the objective phenomena and the arising of superstition were considered: cultural and psychological factors. Under the title of "cultural factors", the qualification of physical environment in which the individual lives was conducted in terms of variables that supply necessary phenomena in creating superstition. Indirect and complex effect of environment have been examined in the light of various theoretical approaches. Under the title of "psychological factors", the concept of "ego" was dealt.

The theme of functions of superstition was considered in both coping with anxiety and supporting the cultural constancy. The trend of stability in the superstitious beliefs has been explained by means of four groups of basic factors: these were called perceptual distinctiveness, cognitive constancy, the tendency of avoidance of conflicts and social support.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	III
YÖK DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	IX
GİRİŞ.....	X
I. BÖLÜM	
I.Batıl İnanç Kavramı.....	1
II. BÖLÜM	
II.1.Batıl İnançlarının Doğuşu.....	12
a) Kültürel Faktörler.....	12
b) Psikolojik Faktörler.....	16
II.2.Batıl İnançların İşlevleri.....	19
II.3.Batıl İnançların Durağanlığı.....	23
a) Algıda ve Unutmada Seçicilik.....	24
b) Kognitif Sahadaki Sabitlik (constancy) Prensibinin İşleyişi.....	25
c) Bazı İnanç ve Tutumlar Yüzünden Sık Sık Meydana Gelen “Çekinme” ya da “Kaçınma” Davranışı.....	26
d) Batıl İnanç ve Uygulamaların Yaşatılmasında Sosyal Destek.....	27
III. BÖLÜM	
III.Sonuç ve Değerlendirme.....	31
KAYNAKÇA.....	35

GİRİŞ

İnsan hayatının üç önemli “geçiş”i vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli “geçiş”in çevresinde bir sürü adet, ayin, tören, dinsel ve büyüsel işlem kümelenmekte, söz konusu “geçiş”leri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu geçiş sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek, 1979; 11).

Peter B. Medawar, “Genç Bilimadamına Öğütler”inde, bir bilimci için kendisine ve mesleğine güvensizlik getirmenin en kestirme yolunun, gerekmeseyse bile, bilimin bütün sorulara yanıt verdiğini veya nihayetinde verebileceğini; bilimsel yanıtları olmayan sorunların ise soru olmadığını veya uyduruk sorular olduğunu, bunları da ancak ahmakların sorup budalaların cevapladıklarını ilan etmek olduğunu söyler (Medawar, 1999; 35). Bilgi düzeyimiz ne olursa olsun, sahip olduğumuz bilgilerin tamamı bilimsel olanlarla sınırlı değildir. Dünyaya sadece rasyonalist gözle bakış, kör olmasa bile şaşkıncu bir bakıştır. Nihayetinde bilim, belirli amaçlara hizmet eden ve dikkatle belirlenmiş yöntemlerle ulaşılan bir yorumlar dizisidir (Rickman, 1992; 27); doğal dünyanın neye benzediği hakkındaki en son düşüncelerimizi temsil eden, birbirine mantıkla bağlanmış teoriler ağıdır (Medawar, 1999; 101). Elde edeceğimiz yeni veriler ya bu teorilerimizi çürütür ya da destekleyerek sağlamlaştırır.

Bilimsel bilgi mantıklıdır; ancak, bir şizofrenin dünyasında kurguladığı bilgilerde de belirli bir mantığın hakim olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla Jung’un, “mutlak olanın ne olduğunu kimsenin bilemeyeceği” (Jung, 1997; 144) fikrine katılmak ve Freud’un, “mantığın terazisinden başka yargı ölçütü yoktur” (Freud, 1994; 35) ifadesine, “kimin mantığına göre” hareket etmemiz gerektiği noktasında bir soru işareti koyarak yaklaşmak gerekir. Çünkü, sonuç itibarıyla daha

mükemmel, daha sıhhatli ve daha tatminkar bir yaşam arzu ediyorsak, bunu bize sunacak olan şey mantığımızın ilkelerinden hiçbir zaman asla sapmamak olmayacaktır.

Batıl inançlara böyle bir girişle başlanması, hiç kuşkusuz, konuyu daha da karmaşık hale getirmekle beraber, konunun en temel problemi olan “tanımlama”nın niteliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Batıl inançları tanımlamada hangi ölçütleri esas alacağız? Tanımlama konusunda neye güveneceğiz?.. Bir kültürel yapının temel inanç dinamiğini oluşturan bir unsurun bir başka kültürel yapı tarafından yok sayıldığı veya batıl, boş ya da saçma kabul edildiği kolaylıkla yadsıyamayacağımız bir gerçektir.

Tanımlamamızın özsel mi işlevsel mi olacağı da, ulaşacağımız sonuçlar açısından önemlidir. Hemen başlangıçta ifade edelim ki, konunun tanımlanmasında özsel tanımlara yer verilmiş olsa da konu bütünlüğü açısından hakim bir işlevselciliğin varlığı sezinlenecektir. Çünkü bu araştırmanın amaçlarından birisi de batıl inançların toplum içerisindeki bireyler açısından onların psikolojik yapı bütünlüklerini korumada önemli birer sığınak olduklarının ve aslında sanıldığı kadar zararlı unsurlar olmadıklarının ortaya konulmasıdır.

Nitekim bir yaklaşıma göre, insanoğlu kaygıdan kaçınmak için hayatını savunmacı bir şekilde yapılandıran bir organizmadır. Bu yaklaşıma göre, savunmacı yapının sebebi kaygının acı dolu bedensel bir duygulanım olması ve bu duygulanımın kişinin düşünce ve niyetlerini, davranışı zamanla çözülmeye götürebilecek şekilde kesintiye uğratabilecek güce sahip olmasıdır (Arkonaç, 1999; 35). İnsanoğlunun bu savunmacı yapısı, aynı zamanda, belirleme ve denetim kurma arzusunu da kamçılar. Bronislaw Malinowski, Trobriand adalarında yaptığı bir araştırmada büyüün nerelerde kullanıldığını incelemişti. Büyüyü, gözlemlenebilir, pratik hedeflere ulaşmak için usdışı araçların kullanılması olarak tanımlayan Malinowski, Trobriand adalarının büyüü, ne deneyimle elde edilmiş sağlam bilgilerin ne de ellerindeki ussal tekniklerin yerine geçirdiklerini gördü. Buradaki araştırmalarının sonunda o, büyüü sadece ilkelere özgü bir olay olarak değil, “belirsizliği denetleme” ihtiyacının bulunduğu her durumda ortaya çıkabilecek bir olgu olarak genelleştirmektedir (Battomore & Nisbet, 1977; 338,339). Öte yandan, teknoloji alanında ilerlemiş ve çeşitli bireysel ve toplumsal gereksinimleri karşılayan emniyet, sigorta vb. kurumlara sahip olan gelişmiş ülkelerde de bu ve benzeri inançlara rastlandığına göre, bazı maddi ihtiyaçların karşılanmasının batıl inançları ortadan kaldıracığını ileri sürmek çok isabetli görünmemektedir (Tanyu, 1967; 331).

Bilgi düzeyimiz arttıkça yeni belirsizlik alanlarının ortaya çıkması batıl inançların paradoksal bir biçimde insan yaşamında sonsuza kadar var olacağını göstermektedir.

Günlük yaşamın aşılabilir görünen olağan nitelikteki engellemeleri ve çatışmaları, böyle durumlara uyum yapma çabasıyla bazen kişiyi sağlıksız yollara baş vurmaya itmektedir. (Geçtan, 1981; 37). Üstesinden gelinemez görülen bir problemin çözüme kavuşturulmasında izlenen yol, ussal olsun ya da olmasın, sorunu gideremese bile kişilik bütünlüğünü korumada bireye yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak birey, çözüm için elinden gelen “her şeyi” yapmış olmanın verdiği rahatlık duygusunu yaşamakta, başarısızlığın getireceği çatışmalardan kendini kurtarmaktadır.

Üzerinde çalıştığımız konu, bireyin denetim dışı bulunduğu konulara uyum sağlama amacıyla izlediği bazı yöntemleri, sınırlı bir çerçevede, belirli bir bakış açısına göre açıklamayı gerektirmektedir. Bu çalışma, kutsal mekanlarda uygulanan ve halk arasında batıl olarak nitelendirilen inanç ve davranışları sosyal psikolojik bakış açısıyla inceleme ve anlama çabasının bir ürünüdür. Çalışmada, konuyla ilgili birtakım bilgilerin derlenmesi olarak tanımlanabilecek arşiv araştırması yönteminin yanı sıra, teknik olarak konuyla ilgili araştırmacının yaptığı kişisel gözlemleri kullanılmıştır. Hiç kuşkusuz durumun elverdiği ölçüde veri toplamada çok çeşitli tekniklerin kullanılması bir araştırmacı için arzulanan bir durumdur. Başlangıçta bütün içtenliğimizle böyle bir arzuya sahip olsak da, sahip olduğumuz imkanlar bizim açımızdan ancak bu yöntemlerin kullanılmasını elverişli kılmaktadır. Kaldı ki, Türk kültürü içerisinde bugüne kadar bu yönde ciddi araştırmalar yapılmamıştır ve böyle bir araştırmada kullanılacak bir veri ölçeği hazırlamak bile, başlı başına bir araştırma konusu oluşturacak düzeydedir.

İnsan yaşamının her alanı inançlarla doludur. İnançsız bir insanın psikolojik varlığı düşünülemez; çünkü böyle insan devamlılığı olmayan bir varlık demektir (Krech & Crutchfield, 1999; 230). Batıl inançlar ise, insan yaşamının her alanında varlığını gözlemleyebileceğimiz tipik inanç biçimleridir. Bu çalışma, özellikle dinsel alanda sahip olunan batıl inançların toplum içerisindeki bireyler tarafından nasıl kazanıldığını, durağanlığını ve önlenemez yaygınlığını anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmamız, neyin batıl olup olmadığıyla ilgili normatif değer yargıları içermemektedir; dolayısıyla, bu çalışma batıl inancın “ne”liğinden ziyade, “niçin”liği ve “nasıl”lığıyla ilgilenmektedir.

Çalışmamız, Türkiye’de “batıl inanç” kavramının bilimsel bir araştırmada ele alınış biçimi itibariyle orijinal sayılabilecek niteliktedir. Konuyla ilgili bugüne kadar yapılanlara baktığımızda, hiçbir çalışmanın konuyu Sosyal Psikolojik Analiz Düzeyinde ele almadığı görülmektedir. Toplum içerisindeki birey düzeyinde Sosyal Psikolojinin temel kavramlarını kullanarak konunun açıklığa kavuşturulması konuyla ilgili hiçbir araştırmanın belirgin özelliği değildir. Türkiye’de “batıl inançlar” konusunda yapılan sınırlı sayıdaki çalışmaların neredeyse tamamı teolojik bir yaklaşım sergilemektedir ve bazı normatif değerleri içermesi dolayısıyla pek çoğu bilimsel olma özelliğine sahip değildir. Ancak, her ne kadar orijinal sayılabilecek bir niteliğe sahip olsa da, konuyla ilgili yeterli veri elde etme imkanının bulunmayışı nedeniyle araştırmamızın bu konuda çalışacak sonraki araştırmacılara el kitabı olabilecek düzeyde ileri bir çalışma olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu çalışmanın batıl inançların doğru anlaşılması konusunda daha sonraki çalışmalara küçük de olsa bir katkı olacağını ümit ediyoruz.

Başlangıçta da ifade etmeye çalıştığımız gibi, “batıl inanç” görece bir kavramdır. Herhangi bir bireyin ya da kültürün batıl ya da boş kabul ettiği bir inanç veya uygulama bir başkası tarafından doğru kabul edilebilmektedir. Batıl inanç ve davranışın tanımı noktasında karşılaşılan güçlükler göz önünde bulundurulduğunda, çalışmamızda, Türk kültürü içerisinde hakim din olan İslam ve bu çerçevede kutsal kabul edilen mekanlar ile İslamın batıl olarak nitelendirdiği unsurlar temel referans noktamızı oluşturacak; çalışmamız, özellikle belirli bir kültürel yapının sahip olduğu hakim dinin batıl saydığı inanç ve davranışların bireyler tarafından kutsal kabul edilen mekanlarda uygulananlarıyla sınırlı kalacaktır. Bu nedenle, çalışmamıza temel olacak kavram tanımlamaları araştırmanın kapsamı, amacı ve bakış açısı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

I. BÖLÜM

I. Batıl İnanç Kavramı

Davranışı aynı zaman dilimi içerisinde faaliyet gösteren çeşitli süreçlerin dinamik bir bütünü olarak tanımlarsak, bireyin sosyal davranışını sadece algılama, motivasyon, heyecan ve çeşitli öğrenme süreçlerini kullanarak tasvir, tahlil ve tahmin etmeye kalkmak uygun bir yöntem olmadığı gibi belki de mümkün de değildir (Krech & Crutchfield, 1999; 226). Çünkü davranış sadece halihazır uyarıcılar ve bunların o ana özgü algılanmalarına değil, daha önceki yaşantı ve deneyimlerimize, geleceğe yönelik beklenti ve projeksiyonlarımıza bağlı olarak meydana gelir. Dolayısıyla, bu noktada ihtiyaçlar veya algılamalardan daha yüksek seviyede bir psikolojik üniteye dayanmak daha yararlı ve realist bir hareket olarak görünmektedir. Bu daha yüksek seviyedeki birimler ise “inanç” ve “tutum” dediğimiz duygusal faktörler, algılama ve motivasyon organizasyonlarıdır.

Bir “inanç”, bireyin dünyasının bir yönüne ait algılama ve bilgilerinin devamlı bir organizasyonudur. Bir inanç, bir şeyin ifade ettiği anlamlar bütünüdür; bireyin eşya hakkındaki bilgisinin toplamıdır. Bir algılama veya bilgi, başlı başına bir organizasyon olduğu oranda, inanç da bir organizasyonlar organizasyonudur. Dolayısıyla tamamlanmış ve yapılanmıştır (Krech & Crutchfield, 1999; 227).

“İnanma”, zihnin iki fikir yada kavram arasındaki ilişkinin kabulü ya da reddi şeklinde gerçekleştirdiği bir hüküm verme işlemidir (Pazarlı, 1972; 13). Bundan dolayı inancı, bir kimsenin günlük yaşamını, dolayısıyla davranışlarını etkileyen, başkalarından öğrenme yoluyla da kazanılabilen, bireyin “düşünce varlığı”, şeklinde tanımlayanlar da olmuştur (Eyüboğlu,1987; 37). Ancak, inançlar psikolojik sahalarımızın derin ve ayrılmaz birer parçası oldukları için bunların incelenmesine mantıksal bir başlangıç noktası bulmak güçtür.

“inanç” kavramı, genel bir tabir olarak günlük dilde bilgi, kanaat ve imanı ifade edecek şekilde geniş bir anlamda kullanılırken, “iman” daha özel bir anlamda, insanın algı dünyasının ötesinde bir gerçekliğe sahip bulunan şeylerle ilgili bir kabulün ifadesi olarak kullanılmaktadır. Yani iman, hazır olmayan bir objeye yöneliktir; “gayb” (bkz. Kur’an, 2/3) ile ilgili bir tutumdur (Hökelekli, 1998; 157). İnanç ise bilgi, kanaat veya imana ait her konuya ilişkin kullanabileceğimiz genel bir

kavramdır. Öte yandan, “bilgi” de ait olduğu objeye ilişkin gerçekliğinin test edilebilir olması bakımından “inanç” kavramından ayrılır (Özcan, 1997; 100).

İnsan hayatının her alanında batıl olarak nitelendirilebilecek inanç ve uygulamalara rastlamak mümkün olmasına rağmen, “inanç” ve “iman” kavramları arasındaki birini diğerinin yerine kullanma karmaşası, çoğu zaman batıl inançların dinsel içerikli bir çerçevede algılanmasına neden olmakta, onların dinle ilişkilendirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bir başka deyişle, Batıl inançların çoğu zaman dinsel bir çerçevede algılanmalarının temel nedenlerinden birisi, inancın objesi olan olgunun, imanın temel konusunu oluşturan “gayb” bilgisine ait bir unsur olarak değerlendirilmesidir. Nitekim bir inancın objesi onun türünü belirler; inançların muhtevası ise bize, belirli bir obje türü etrafında örgütlenmiş çeşitli bilgileri verir (Krech & Crutchfield, 1999; 238).

Bir inancın kazanılmasının, söz konusu inancın geçerliğinin mutlaka deneysel olarak saptanmasına ve çoğu zaman ussal kurallara uygulanmasına bağlı olmadığı ifade edilmiştir (Eyüboğlu, 1987; 37). İnançla ilgili yapılan çalışmalar, inançlar ve objektif olgular arasında tam anlamıyla bir korelasyonun bulunmadığına ve inançların kuvvetinin mutlaka onların objektif olgulara uygunluk derecesine bağlı olmadığına işaret etmektedir. Bu genel hükümlerden hareketle batıl inançlar, hezeyanlar, peşin hükümler ve basmakalıp hükümler gibi organizasyonların kendilerine özgü kanunlar ve prensiplere gereksinim gösteren tek ve yegane psikolojik süreçler olmadığı, bunların psikolojik bakımdan bilgi, iman ve kanaatler olarak görülebileceği ifade edilmektedir (Krech & Crutchfield, 1999; 238 - 260)

Genel anlamda bilgi, iman veya kanaat olarak görülebilecek olan batıl inançlara ‘batıl’ nitelemesini kazandıran unsurun ne olduğu tam da bu noktada üzerinde durmamız gereken bir konudur. Popüler bir kavram olarak “batıl”ın psikolojiye girişi, XX. yüzyılın ortalarında B. F. Skinner’le olmuştur*. Skinner, güvercinlerle yaptığı koşullama deneylerinde, davranışıyla yiyeceğin ortaya çıkması arasında bir ilişki olmadığı halde, kuşun rastlantısal bir ilişki varmış gibi davranmasını “batıl” (superstitious) olarak adlandırır. Skinner’e göre, bununla insan davranışı arasında pek çok benzerlikler vardır (Skinner, 1963; 152). Bu konudaki çalışmalarını geliştirerek “Science and Human Behavior” adlı eserinde de konuya

* Skinner’in *Superstition in the Pigeon* adlı makalesi ilk kez *Journal of Experimental Psychology*’de 1948’de yayımlanmıştır.

yer veren Skinner, eğer bir pekiştirecin ortaya çıkması ile tepki arasında sadece rastlantısal bir bağ varsa, davranışı “batıl” olarak niteler. Ortaya çıkması muhtemel birtakım itirazlara rağmen o, batıl inanç ve davranışların rastlantısal operant şartlanmalar sonucu ortaya çıkan tepkiler olduğu ve benzer diğerleri tarafından desteklenerek kuşaktan kuşağa geçen sözel unsurlar vasıtasıyla toplumlarda yaşadığı konusunda ısrar eder (Jahoda, 1970; 76,77).

Skinner’in “batıl” nitelemesi, biraz daha dikkatlice bakarsak, bir gözlemci nitelemesidir ve sosyolojik bir yaklaşımı dile getirir. Dolayısıyla, aslında bir inancı “batıl” olarak tanımlama, temelde sosyolojik bir yaklaşımı gerektirir. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak, bir inanç ancak “sosyolojik açıdan” batıl kabul edilebilir; psikolojik açıdan boş, mantıksız veya “batıl” hiçbir inanç yoktur. Çevreye uyum süreci çerçevesinde bireyin kişilik bütünlüğünün devam ettirilmesinde bütün inançlar belirli fonksiyonları yerine getirirler.

Batıl inançlar konusunda gerek batıda gerekse Türkiye’de pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin yazılış amaçlarında olduğu kadar, konuyu ele alma ve kavramı tanımlama biçimlerinde de farklılıklar gözlenmektedir. Türkiye’de olduğu gibi batıda da konuyu teolojik açıdan ele alan eserlerin sayısı oldukça fazladır ve bu çalışmalar özellikle Kilise destekli – belki de Türkiye’de Diyanet İşleri kurumu için iddia edildiği gibi, Kilisenin kendisini meşrulaştırma amacına yönelik – olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Hasel’in “Batıl İnançlar” adlı eseri batıl inancı imanın karşıtı bir kavram ele alır ve bunlara kapılmayı bir “vesvese”nin sonucu olarak gösterip kurtulma konusunda tek çarenin Kilise olduğunu işaret ederek tamamıyla teolojik bir yaklaşımı dile getirir (Hasel,1998;). Benzer bir yaklaşım, ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan İnan’ın, Hurafeler ve Menşe’leri” isimli eserinde görülür. Yazarın kavramı tanımlama biçimi Hasel’le benzerlik gösterir ve bu türden inançların kaynağı olarak İslam öncesi inançlar gösterilir (İnan, 1962). Ancak, bu yaklaşımı dile getiren eserler misyonu itibariyle hakim olan dinin temel değerlerine vurgu yaparak bu türden inançları yok etmeyi amaç edinirler ve bilimsel bir kaygı taşımazlar. Bu yüzden, bizim bakış açımız çerçevesinde batıl inancın niteliğini anlamamızda fazla yardımcı değillerdir.

Diğer taraftan, bilimselliğin gereklerine bağlı kalınarak hazırlanmış, psikolojik bir yaklaşım sergileyen önemli bulduğumuz eserler de vardır: örneğin, İngiltere’de “The Psychology of Superstition” adlı eserinde Jahoda, batıl inancı “cahillikten ya da korkudan kaynaklanan, bilinmeyen, gizemli veya sanal şeylerin mantıksız huşusu ya

da korkusu; bir inan; suçluluk duygusu; alışkanlık vb. şeyler” olarak sadece dinsel olanlarını değil, insan hayatının çeşitli alanlarındaki bütün batıl inançları ifade edecek şekilde tanımlamakta ve onun çeşitli psikolojik görünüşlerini ortaya koymaya çalışmaktadır (Jahoda, 1970; 3-98).

Yine bu konuda oldukça yararlandığımız Krech & Crutchfield’in “Sosyal Psikoloji: Teori ve Problemler” adıyla Türkçe’ye çevrilen eserlerinin önemli bir bölümü inanç konusuna ayrılmıştır. Bu çalışmada batıl inançlar: a) objektif olgulara uymayan, b) toplumdaki fertlerin birçoğları arasında ortak olan ve c) doğal olayları çoğunlukla talih, kader veya şeytan gibi tabiat-üstü sebeplerle açıklamaya çalışan inançlar olarak tanımlanmaktadır (Krech & Crutchfield, 1999; 253). Bu çalışmada yazar, bunların da tıpkı diğer bütün inançlar (bilgi, kanaat, iman) gibi tanımlandığını ifade ederek onlardan farklı olarak özel bir isim almalarını daha ziyade, dışarıdan bir gözlemci tarafından görülmelerinin bir sonucu olarak değerlendirmekte, bu yüzden de psikolojik olmasa bile birtakım sosyolojik tahliller için kullanışlı olabileceklerini dile getirmektedir. Yazar ayrıca, bir toplumdaki yanlış inançlara işaret eden bu kavramın aslında nesnel ve derecelendirilebilir bir kavram olduğunu da ileri sürmektedir.

Öte yandan, antropolog Malinowski’nin Trobriand adalılarını üzerinde yaptığı gözlemlere dayalı çalışması artık klasik olmuştur ve Türkçe’ye “Büyü, Bilim ve Din” adıyla çevrilmiştir. Malinowski bu eserinde, ilkelere düşünce biçiminin modern insanınkinden farklı olmadığını ortaya koyarak, irrasyonel olan büyüün ilkelere tarafından aslında son derece rasyonel bir mantıkla kullanıldığını gözlemlerinden hareketle ifade eder. Malinowski’nin bu tespitleri Moscovici’nin “Sosyal Temsiller Kuramı”nı destekler niteliktedir (bkz. s. 29). Malinowski’ye göre, yerlilerin yaşamında, bir yanda büyümenin doğal seyrinin ve sıradan terslik ve tehlikelerin, diğer tarafta ise hesaplanamayan etkilerin bulunduğu olduğu iki açık durum vardır. Bunlardan ilki rasyonel çabalarla, ikincisi ise büyüyle karşılaşılır. Dolayısıyla, “belirleme ihtiyacı”nın bulunduğu her ortam, belirsizliği denetleme amacına hizmet edebilecek, rasyonel olsun ya da olmasın her türlü uygulamaya gebecektir. (Malinowski, 1990; 18-19).

Ülkemizde de konuyla ilgili yazılan pek çok eser bulunmaktadır. Özellikle, toplumumuzda hakim din olan İslam’ın reddettiği unsurlar olarak “hurafeler” adıyla da dile getirilen batıl inançlar konusunda yazılanların tarihinin bunlarla mücadele etme adına epeyce eski olacağı aşikardır. Ancak, bir değer yargısı ortaya koyma misyonları nedeniyle bunların bizim açımızdan fazla bir önemi yoktur. Bunların bizi

ilgilendiren bölümü batıl inancı anlamaya çalışanlarıdır. Bu tarz yazı örneklerine ise, özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren rastlamaktayız. Örneğin, Hilmi Ziya yazılarında halk inançlarının önemli bir kısmını, eski çağlardan ve başka kültürlerden gelen unsurlar olarak değerlendirmekle beraber, bunları Türk folkloru ile bütünleşmiş ve onun ayrılmaz bir parçasını teşkil eden öğeler olarak kabul eder (Ülken, 1973; 35-40). Yine, Mehmed Şemseddin'in "Hurafattan Hakikate" isimli eseri tarihsel ve sosyolojik bir bakış açısı çerçevesinde batıl inançları irdeleme çabası açısından önemlidir (Günaltay,1997).

Tarihsel bir bakış açısı çerçevesinde batıl inanç ve uygulamalar konusuna Tanyu'nun eserlerinde de rastlamaktayız. Onun konuyla ilgili yazıları, bu tarz inanç ve uygulamaları betimleyici olmasının yanı sıra tarihsel gerekçeler olarak sadece eski inançlara işaret etmekle yetinmeyip çeşitli çözümlenmeleri içermesi bakımından oldukça önemlidir. O, bu konudaki değerlendirmelerinde batıl inançlar konusunda yapılan tanımlamaların, kavramın göreliliği gerekçesiyle, genel geçer olmadıklarına özellikle dikkat çeker. Öyle ki, bu konuda yapılan bazı tanımlar, dünyada milyonlarca taraftarı olan ve din olarak nitelendirilen kurumların savundukları temel inançları bile kapsayacak niteliktedir (Tanyu,1968; 194).

Halkbilimi alanında Örnek'in yaptığı çalışmalar konuya ilişkin zengin bir malzeme çeşitliliği içermesi yönüyle özellikle önemlidir. Hatta Örnek, batıl inanca ilişkin çeşitli tanımları derleyip daha kapsamlı ve geçerli bir tanım oluşturma amacıyla yaptığı bir çalışmada batıl inancı, "korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilme isteğiyle kimi rastlantısal benzerlikleri iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren, bilimin ve geçerli dinin reddettiği birtakım doğaüstü güçlerin varlığını kabul eden, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmalar" şeklinde tanımlamaktadır (Örnek, 1971; 42).

Yine, Folklor alanında Acıpayamlı'nın yaptığı çalışmalar ve onun batıl uygulamalara ilginç yaklaşım biçimi buraya not edilmeye değerdir. O, batıl bir uygulamanın açıklamasını $P = F + S$ (Pratik = Fiiliyat + Sonuç) formülüyle ifade etmiştir. Buna göre o, (F)de yapılan hareketleri iki kısımda toplar:

- a) uygulayıcı, (F)de arzu edilen halle doğrudan doğruya temas gelmektedir.
- b) Uygulayıcı, (F)de arzu edilen halin taklidiyle temas gelmektedir. Bu duruma göre, (F)deki hareketler 1) temas, 2) taklit, maksatları gütmektedir. Bu noktadan hareketle, (F)deki hareketlerden maksadın taklit veya temas

yoluyla (S)yi meydana getirmek olduğunu tespit etmek mümkündür (Acıpayamalı,1974; 102).

Özellikle İlahiyat Fakültelerinde Din Psikolojisi alanında yapılan konuyla ilgili betimleyici çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Örneğin Karaoğlan, böyle bir çalışmada batıl inancı, “topluluk tarafından genel kabul görmüş olan ilahi bir dinin bilinen ve uygulanan hükümleri dışında kalan, fakat toplum tarafından yaygın bir şekilde yaşatılan ve gelecek nesillere de aktarılan inançlar bütünü” olarak tanımlamış ve gelişmişlik düzeyi hangi seviyede olursa olsun, dünyanın bütün milletlerinde bu türden inanışların varlığını günümüzde de devam ettirdiğine dikkat çekerek bunların tamamen bir kaynaktan beslendiğini kabul etmenin mümkün olamayacağını ve bunların bir kısmına, insanların çözümsüz gördükleri konulara buldukları pratik çözümler olarak bakılması gerektiğini ifade etmiştir (Karaoğlan, 2000; 149-156).

Dinin aslında bulunmayan, birtakım yollarla sonradan dine sokulan ve toplumda dini inanç gibi telakki olunan söz, fiil ve davranışların tümünü bid'at, hurafe ve batıl olarak kabul eden bir başka araştırmacı, insanları bunlara inanmaya “iten” nedenler olarak hayatta karşılaşılan güçlük, sıkıntı ve zorlukları sıralamaktadır (Tatlıoğlu, 2000, 165).

Türkiye’de dini hayat üzerine yapılan bir araştırmada batıl inançlar, “günümüzde insanların pozitif yollarla çözemedikleri problemlerin muhtemel çözümü” olarak nitelenmektedir. Batıl inançların, dindarlığın bir boyutu olarak düşünülmemesi gerektiği değerlendirilmesine yer verilen araştırmada cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaş faktörü bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Buna göre, eğitim düzeyi arttıkça batıl inançlar azalmakta, özellikle 41 – 50 yaş dönemi en fazla batıl uygulamalara baş vurulan dönem olarak görülmekte ve oransal açıdan kadınlar bu tarz inanç ve uygulamalara baş vurmada az bir farkla da olsa daha önde gitmektedirler (Köktaş, 1993; 104-107).

Yapılan bir başka çalışmada, Sünni ve Alevi - Bektaşî İslam geleneğine ait menkıbelerdeki inanç motifleriyle, Şamanlık menkıbelerindeki inanç motifleri karşılaştırılmış ve Sünni İslam geleneğiyle olduğu kadar özellikle Alevi – Bektaşî İslam geleneği menkıbeleriyle Şaman menkıbeleri arasında pek çok benzer motifin var olduğu tespit edilmiştir (Güngör & Küçük, 1997; 13). Bu çalışma, halk arasındaki çoğu inancın eski Türk inançlarının bir uzantısı olduğu tezini doğrular niteliktedir. Bu

konuda Ocak'ın yapmış olduğu karşılaştırmalı çalışmalar da bulunmaktadır (Ocak, 1983 – Ocak, 1984).

Yine bu konuda Türk halk inanç ve yaşayışının çeşitli yönlerini ortaya koyan pek çok betimleyici alışma, A.. Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi, Fikirler Dergisi, Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, Türk Antropoloji Mecmuası, Porsuk Dergisi, Türk Dili Dergisi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Yeni Kafkas Dergisi, Antropoloji Dergisi, Belleten, Türk Yurdu gibi dergilerde de yayınlanmış bulunmaktadır. Ancak, alışmamızda batıl inançlarla ilgili genellemeler ön planda tutulduğu ve belirli bir batıl inancın nasıl oluştuğuna dair özel değerlendirmelerle ilgilenilmediği için bu çalışmalara atıfta bulunulmamıştır.

Din ve İnanç Sözlüğü'nde "batıl inanç" kavramı, "doğru olmayan, dinin temel yapısının dışında olan ve genellikle eski geleneklerin veya diğer inanç sistemlerinin bir uzantısı olarak kabul edilen Şey" Şeklinde tanımlanmaktadır (Gündüz, 1998).

Konuya ilişkin yapılan çalışmalardaki tanımlamaları biraz daha dikkatlice incelersek, batıl inancın temelde sahip olduğu bir nitelik olan subjektiflik, dolayısıyla görelilik, Tanyu'nun da işaret ettiği gibi (Tanyu, 1968; 194), konu hakkında yapılan tanımların tümünü tartışmaya açık hale getirmekte ve onların genel geçer olmalarına engel teşkil etmektedir. Ancak, ortak olan nokta "batıl" olarak nitelendirilen unsurun toplumun ortak değerler sistemi tarafından reddedilen Şey olmasıdır. Bu noktada Őöyle bir yanlış anlaşılmaya işaret etmekte yarar var: bir inancı "akıl dışı" olarak vasıflandırmak, sosyolojik bir kriteri psikolojik bir olaya tatbik etmek olur ki, çözümleme düzeyleri arasında meydana gelen böyle bir karışıklık bizim anlayışımızda da karışıklığa yol açar. Çoğu zaman dışarıdan bir gözlemci tarafından akıl dışı olarak grlen inançlar, bizzat bu inançları taşıyan bireyler bakımından son derece akli Şeyler olabilirler. Psikolojik bakımdan insan, Őphecilerin ve propagandacıların söyledikleri kadar irrasyonel bir varlık değildir. İnsanın algılama sürecinin dikkatli bir incelemesi bize onun rasyonel bir varlık olduğunu gösterecektir. Zıt unsurları bozmak veya dışarıda bırakmak suretiyle, inançları kendi ilerinde tutarlı bir hale getirme eğilimi, insanda mantıksal tutarlılık gösteren bir aklileştirme sürecinin varlığına işaret etmektedir.

İnsan zihni genellikle, mantıksal bağlantılardan meydana gelmiş bir mekanizma olarak nitelendirilir. Her inanç örgüsü kendi içerisinde sağlam bir mantıksal yapıya sahiptir. Murphy, Murphy ve Newcomb 1937 yayınladıkları

Deneysel Sosyal Psikoloji adlı eserde, inançlar arasındaki ilişkiler üzerinde yaptıkları araştırmaları özetlerken şu noktaya işaret ediyorlar: “elde edilen sonuçlar gösteriyor ki, bir birey çeşit çeşit, en acayip, en birbirini tutmaz inançlar ve kanaatler taşıyabilmektedir. Kolej tahsili yapanlar arasında dahi akıl dışı inançların bulunması çok defa görölen bir hakikattir. Çeşitli fal ve işaretlere, özellikle kötü talihe işaret eden şeylere ilmin çeşitli sahalarındaki bilgi testlerinde yüksek not alanlar dahi inanmaktadırlar. Akli ve akıl dışı fikirler pekala bir arada bulunabilmektedirler.” Burada birbirine zıt unsurların bir arada bulunabilmeleri şu olguya atfedilebilir: bu çeşitli inanç sistemleri birbiriyle münasebette değildir; zıt unsurları değiştiren veya bertaraf edecek olan daha belirgin bir inanç sisteminin alt bölümleri olarak bir arada organize edilmemişlerdir. Böyle bir bütünleşmeye tamamıyla varılınca ise inançlarda genellikle köklü bir değişim meydana gelir (Krech & Crutchfield, 1999; 252).

Yine, incelememiz batıl inancın ikinci bir niteliğini, duygusal bir temele sahip olduğunu, ortaya koyacaktır. İnsanların rast gele kazandıkları ve pratikte hiçbir duygusal çabayı gerektirmeyen pek çok inanç çeşidi vardır. Duygusal nitelikten bahsetmek için herhangi bir inancın objesi olan unsuru, bireyin “psikolojik obje” haline getirmesi gerekir. Örneğin, bir kimsenin Kaf Dağı’nın varlığına inanması, sözü geçen dağa o birey tarafından özel bir anlam yüklenmediği sürece duygusal nitelikten yoksundur. Ancak, batıl inançta kişi inancın temel objesi olan unsura özel bir anlam yüklemekte, onunla kendisi arasında özel bir bağ kurmakta, onu psikolojik obje haline getirmektedir. Bu duygusal unsur, söz konusu inançla ilgili bireyin davranışlarında güçlü ve değiştirilmesi zor etkiler meydana getirmektedir.

Batıl inancın sahip olduğu üçüncü bir nitelik, nedenle sonuç arasında kurulan ilişkiye yüklenen “giz”dir. Batıl inançta nedenle sonuç arasındaki ilişkinin mantığını “giz”ler yönetmekte ve bu çoğu zaman sorgulanmamaktadır. Çoğu durumda, uyarım objesi ile bu objenin meydana getirdiği algılama arasında tam bir uygunluk bulunmamaktadır. Yani inançlarla objektif olgular arasında tam bir korelasyon yoktur. Ancak, objektif gerçeklerle uyuşmayan inançlar da en az gerçeğe daha uygun inançlar kadar güçlü olabilir ve o inanca sahip kimseler tarafından onlar kadar kesinlik ifade edebilirler. Örneğin, bir dönemin insanları dünyanın düz olduğuna dair güçlü inançlar taşıyorlardı; dünyanın düz oluşu onlar için doğrudan doğruya gözlemlenebilecek bir bilgi konusuydu. Bunun aksini söyleyenlerin idam edildikleri tarihsel bir gerçektir. Burada uyarım objelerinin algılanma ve bilgiye dönüştürölme süreçlerinin ne derece subjektif olduğuna da şahit oluyoruz.

Hemen hemen bütün tanımların arka planında, inanılan konuda objektif olgulardan büyük oranda bir sapmanın varlığının sezinlenmesi, batıl inancın en temel karakteristiğini ortaya koymaktadır. “batıl”olarak nitelendirilen şey, dışarıdan bakıldığında temelde bir sapmadır; bir algı yanılmasıdır. Bu sapmanın oluşmasında etkili birtakım faktörler vardır ki, bunlara ileriki bölümde batıl inançların doğuşu anlatılırken temas edilecektir.

Batıl olanla olmayanı ayırt edebilme problemini çözme noktasında çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Bunlardan belki de en ilginç olanı ve ilk bakışta en mantıklı görüneni Profesör A. E. Heath'in önerisidir. Ona göre, kasıtlı olsun ya da olmasın batıl inanç, nesnel ölçütlerle tahlil edilebilir nitelikte lehte ya da aleyhteki matematiksel bir ihtimaller konusudur. Bu, önemsiz batıl inançlardan mantıklı beklentilere uzanan bir cetvel üzerinde inançların doğru yerlerini tayin etmek için kaba bir ölçme aracı sağlar. Bunun önemi, batıl olup olmadıklarını tayin etmek için yöntemin, dinsel inançlara da uygulanabilir olmasıdır. Eğer bir inanç için kanıt varsa ve ihtimallerinin sayılabilirliği ve makul bir toplamı söz konusuysa, ona inanmanın hiçbir mantıksız tarafı yoktur. Ancak, ihtimaller oranı hesaplanamıyorsa veya oranın, inanılan aleyhinde aşırı bir ağırlığı varsa, bu batıl inançtır (Jahoda, 1970; 4).

Teorik olarak mantıklı gibi görünse de, bu çözümün pratikte, belirli bir inanca uyguladığımızda bize çok fazla yarar sağlamayacağı açıktır. Örneğin, İstanbul Telli Baba Türbesi'nde bir adak karşılığında yapılan duanın kabul edileceğine dair yaygın bir inanç vardır. Burada çocuğunun iyi bir iş sahibi olmasından tutun, iyi bir eş bulmasına kadar pek çok dilek tutulmakta ve çoğu tanığın ifadesine göre istekleri kabul olmaktadır. Kendi yargılarımıza göre batıl kabul ettiğimiz bu inançta nedenle sonuç arasında sağlıklı bir ilişki kurmak sorun olduğu gibi, inancın, Heath'in cetveli üzerinde nereye yerleştirileceği de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların açıklamalarında kullandıkları atıf unsuru, temelde, onların önceki fikir ve inançlarına bağlıdır ve bu da oldukça subjektiftir. Bu tür tartışmaların sonucunda muhtemel herhangi bir objektif yargıya ulaşmak oldukça nadir görülen bir durumdur (Jahoda, 1970; 5). Böyle durumlarda, deneyimin mutlaklığı ve tartışılmaz oluşu fikri kendini haklı çıkaracaktır. Bu durumda biz sadece hiçbir zaman böyle bir deneyimimizin olmadığını söylemekle yetinecek; ancak, karşımızdaki “üzgünüm ama yaşadım” diyerek tartışmayı bitirecektir (Jung, 1997; 143).

Şimdi sormamız gerekiyor: Böyle deneyimlerin içerdiği vaatlerle bunun gerçek yaşamda gerçekleşmesi arasında nasıl bir ilişki var? Bunun yanıtı her şeyden önce, bilinen bir olguda, insan belleğinde olumlu bir durumun kanıtının olumsuzunkini her zaman gölgelemesindedir. Bir kazanç kolayca birçok kaybı dengeler. Bu tür deneyimleri doğrulayan örnekler de onu yadsıyanlara göre her zaman daha belirgin olarak göze çarpar (Malinowski, 1990; 71).

21 Şubat 2005'te yayımlanan bir dergide "Kehanet Endüstrisi Örgütleniyor" başlıklı bir makalede Nevzat Tarhan'ın konuyla ilgili düşüncelerine şu ifadelerle yer verilmekteydi: "hayatında yanlış giden şeyleri gören kişi pozitif bilimlerden cevap alamayınca ya dine yöneliyor ya da astroloji gibi konulara merak sarıyor. Dinle uğraşmak insana yükümlülük getirir. Oysa falcıya gidip onun söylediklerine inanmak çok kolay. Falcılar ve medyumlar umut ticareti yaparak insanlara duymak istediklerini söylüyor. Burada çok önemli bir sorun var. Asırlardır fala, büyüye inanan insanlar sorunlarını psikiyatri profesörlerine anlattıklarında, seküler düşünen bilim adamları, böyle şeyler yoktur diyerek bağı koparttı. Bugün psikiyatri profesörleri ile halk farklı dilleri konuşuyor. Bilim mantıklı açıklamalar getiremediği için halk, doktor yerine medyumlara gidiyor. Bu işin ilmini bilen, inanç sistemlerinde uzman olan kişilerin halkla aynı dili konuşma sorumluluğu var. Psikiyatri profesörleri cin-büyük meselesine sağlıklı açıklamalar getirmek zorunda" (Arslan, 2005; 27). Aynı makalede Kemal Sayar, modern hayatın yalnızlık üzerine kurulu olduğunu ve bunun insanlarda genel bir emniyetsizlik ve anlamsızlık duygusu oluşturduğunu ifade ederek mantığın ve hakim dinin batıl olarak nitelendirdiği bu unsurları, insanların belli inançlar çerçevesinde çaba sarf etmesini gerektirmeyen formüller içeren sahte bir maneviyatçılığın uzantısı olarak nitelendiriyor; bunların yaşama şansı bulmalarını, gelenek ya da din gibi köklü anlam sağlayıcıların etkilerini kaybetmelerine bağlıyordu Arslan, 2005; 28). Tarhan ve Sayar'ın yanı sıra aynı makalede görüşleri dile getirilen İlhan Yargıç'ın da ısrarla vurguladığı noktalardan birisi de bilimsel mantığa ters olan bu türden inanç ve uygulamaların çoğu zaman ilişkilere telafisi mümkün olmayan zararlar verdiğidir. Her üç bilim adamı da çözümsüz görünen konulara kolay ve pratik çözümler olarak karşımıza çıkan bu tarz inanç ve uygulamaların, uzun vadede kişiliğe mal edilmesi durumunda, bireyde çözümü mümkün olmayan yeni problemler üreteceği konusunda fikir birliği içerisindedir. Çünkü birey kendi iradesine yapması gereken atıfları giderek birtakım mistik unsurlara yönlendirecektir ki bunun yapılması ilişkiler düzeyinde son derece tehlikeli sonuçlar doğurur. Bu tür inanç ve tutumlara sahip insanları anlamak ve

tedavi etmek için belirli bazı inançlarla objektif olaylar arasındaki bağda görülen tutarsızlığın temel nedenleri ortaya konulmalıdır. Bu ise, bu tarz inançların doğuş ve gelişme süreçlerinin bilinmesiyle mümkündür.

Bu bölümü kapatmadan önce toplumun ortak değerler sisteminin bir parçası olan dinin konuya yaklaşımına değinmekte yarar var: dinin bu konudaki tutum ve davranışı, bunların kök nedenlerini açıklayıcı ve çözümleyici olmaktan çok, kuru bir yasaklama olarak görülmektedir. Halkı bu konuda uyarmak, aydınlatmak zorunda olan din görevlileri genellikle, bu tür adet ve inanmaları sadece batıl olarak nitелеmekle yetinmekte, fakat bunların kök nedenlerine inememekte; halk düşüncesini ve geleneksel halk hayatını oluşturan etkinlikleri değerlendirmeyi önemsememekte; başka bir söyleyişle etnoloji, folklor ve sosyoloji gibi dinsel hayatı yakından ilgilendiren toplumsal bilimlerin yöntem ve verilerinden gereğince yararlanmamaktadırlar (Örnek, 1979; 107)

Dinin konuyu ele alış biçimi, konunun psikolojik ve sosyal bir problem oluşunun ötesinde felsefidir; İslam, çoğu insanın sandığı gibi bu türden inanç ve uygulamaların gerçekliğini ve belirli bir sonucu doğurduğunu reddettiğinden dolayı değil, bunları “tevhid” ilkesine ters düşmeleri nedeniyle yasaklamıştır. Çünkü İslam, Allah’a denk olan ya da O’nun gücünü aşan hiçbir gücü kabul etmez; her şey O’nun egemenliği altındadır; O’nun izni olmaksızın hiçbir varlığın bir başka varlığı etkilemesi de söz konusu değildir (Kur’an, 5/59, 20/5, 45/37, 59/23, 62/1, 112/4.). Ancak şu kadarı var ki, O her şeyi belirli bir ölçü ve kurallar bütünü çerçevesinde var etmiştir ve işleyiş bu kurallar çerçevesinde gerçekleşir (Kur’an, 46/3, 67/3, 87/3). Dolayısıyla, üstesinden gelinemez bir problem karşısında kabul edilebilir olan, yapılabilecek her şeyi yaptıktan sonra en yüce kudret olan Allah’a güvenme ve O’na sığınmadır; O’nun dışında güvenilecek ve sığınılacak bir varlık yoktur (Kur’an, 3/159, 3/160). İslam, genel anlamda “batıl” konusunda bir tanımlama yapmaktan ziyade batılın karşıtı olarak nitelediği kendi öğretisini “hak” kavramı çerçevesinde genel hatlarıyla ortaya koymuş ve bu çerçeveye uygun olmayan unsurların batıl olduklarını ifade etmiştir.

II. BÖLÜM

II.1. Batıl İnançların Doğuşu

Psikolojinin her sahasında olduğu gibi davranışın kontrolü ve önceden tahmin edilebilmesi konusu, batıl inanç ve uygulamalar konusunda da psikologu hem teorik hem de pratik düzeyde ilgilendirir. Çünkü dine karışmış hurafe ve batıl inançlara dayalı dindarlığın ortaya çıkardığı fanatik, tutucu bireyler ve gruplar üzerinde var olan etkilerin araştırılması, olumsuz ve yıkıcı nedenlerin ortaya çıkarılması din psikolojisinin konuları arasında sayılmaktadır (Armaner, 1980;13). Üstelik batıl inançların yıkılıp yerlerine daha akli inançların inşa edilmesi için hazırlanacak olan bir faaliyet programının başarısı da bu değişim olayının temel süreçlerinin anlaşılmasına bağlıdır.

Bu tür inanç ve uygulamaların özelliklerini ve bunların şahsiyette oynadığı rolü bilmek, insanların herhangi bir konuda sergilemiş olduğu batıl uygulamaları anlama konusunda çok şey ifade etse de, geniş bir zaman dilimi çerçevesinde bir konuda herhangi bir bireyin batıl davranış sergileyip sergilemeyeceğini tahmin etmek için yeterli değildir; bunun için konunun özellikleri ve bireyin kişilik yapısının yanı sıra, batıl inanç ve uygulamaların doğuş ve değişim süreçlerinde etkili olan faktörleri de bilmek zorundayız.

Batıl inançların da çeşitli hezeyanlar, önyargılar ve kalıp yargılar gibi kendilerine özgü kanunlar ve prensiplere gereksinim gösteren yegane psikolojik süreçler olmadığına, bunların psikolojik bakımdan bilgi, iman ve kanaatler olarak görülebileceğine batıl inanç kavramı açıklanırken değinilmişti. Dolayısıyla, inançların doğuş ve değişiminde etkili olan öğeleri, objesi batıl bir unsur olarak görüldüğü için bu ismi alan batıl inançlar konusunda da etkili faktörler olarak kabul edebiliriz. Özellikle gelişim psikolojisi literatüründe yer alan “doğa/kazanım”, bir başka ifadeyle “kalıtım/çevre” tartışmalarını da düşünerek, genellikle yapıldığı gibi bunları “kültürel faktörler” ve “psikolojik faktörler” olarak iki grupta ele almamız mümkündür.

a) Kültürel Faktörler: Kültürel faktörleri batıl inanç ve uygulamaların doğuşunda gerekli olguları temin eden faktörler olarak da değerlendirmemiz mümkündür. İnanç ve tutumların oluşmasında algısal ve zihinsel organizasyonu meydana getiren bütün faktörlerin etkili olduğu kaçınılmaz bir hadisedir. Nitekim, bu psikolojik süreçler de bir boşluk içinde cereyan etmezler. Psikolojik sahanın niteliği

sistemli ve hatta basit bir şekilde insanın “gerçek” iç ve dış çevresinin niteliğine bağlıdır (Krech & Crutchfield, 1999; 262). Özellikle batı toplumlarında, belirli inanç ve tutumların varlığı ile bireyin eğitim düzeyi, dinsel, sosyal ve ekonomik durumu, anne-babanın, arkadaşların ve öğretmenlerin inanç ve tutumları arasındaki ilişki üzerine gerek psikologlar gerekse sosyologlar tarafından pek çok araştırma yapılmıştır.*

Bir insanda meydana gelen inanç ve tutumların oluşmasında o insanın üyesi bulunduğu kültürün rolü bu çalışmalarla doğrulandığı gibi, birtakım temel teorik düşüncelerle de bu fikir desteklenmektedir. Öğrenmenin birkaç ilkesi batıl inançların belirli bir kültürel çerçevede nasıl edinildiğini açıklamada bize fikir vermektedir; işlemsel pekiştirme, batıl bir inancın dile getirilmesini ya da batıl bir uygulamayı, takip eden ödül durumlarıyla açıklar: Diyelim ki, bir aile içi geçimsizlik probleminiz var ve bunu bir başkasının size büyü yaptırdığına bağlıyorsunuz. Bu kötü büyüden kurtulmak için böyle durumlara çözüm getirdiği yaygın olarak bilinen bir yatıra gitmeye karar veriyor ve bu düşüncenizi çevrenizdekilerle paylaşıyorsunuz. Çevrenizdekilerden destek görmeniz veya yatıra gittikten sonra bu probleminizden kurtulmanız durumunda benzer bir problemle karşılaştığınızda büyük ihtimalle problemin çözümünde aynı yöntemi kullanır; hatta bunu çevrenizdekilere de tavsiye edersiniz.

Birey düzeyinde batıl inançların ortaya çıkışı Sosyal Öğrenme Kuramı çerçevesinde de açıklanabilir. Bireylerin, belirli bir grubun işlevsel üyeleri haline geldikleri ve grubun öteki üyelerinin değerlerini, davranışlarını ve inançlarını kazandıkları sosyalleşme sürecinde, özellikle çocuklar, sahip oldukları pek çok inanç ve davranışı anne-babalarını taklit ederek öğrenirler. Sosyalleşme sürecinin gerçekte doğumdan hemen sonra başlayıp insanın yaşamı boyunca sürmesine karşın, etkilediği davranışların çoğu ilk çocukluk döneminde özellikle belirgin hale gelir. Bunlar arasında, ana baba-çocuk, çocuk-kardeşler, çocuk-yaşlılar arası etkileşimler vardır (Gander & Gardiner, 2004; 297). Bu etkileşimler çerçevesinde, uyum ve öğrenme süreçlerini de dikkate alacak olursak, çocuğun zihinsel yapısının şekillenmesinde büyük oranda çevresi onu aktif olarak etkilemektedir. Çünkü, insanların dışı vurduğu inanç ve tutumları benimseyerek zamanla kendi inanç ve tutumlarımız haline getiririz. Nitekim toplum, davranış düzenliliklerini sağlamak için normlar (kurallar) geliştirir ve bunları erken çocukluk çağlarından başlayarak bütün

* Bu araştırmaların bir çoğunun iyi bir özeti için bkz. Murphy G., Murphy L.B. ve Newcomb T.M., 1937, *Experimental Social Psychology*, New York; Harper

bireylere ortaklaşa aşılır. Böylece, insanların benzer davranışlarının çoğu, erken yaşlarda başlayan ve yaşamları boyunca devam eden “ortak öğrenme” sonucu oluşur (Kağıtçıbaşı, 2004; 68). Bu süreçte batıl bir uygulama, başlangıçta belki de, bilinçli olarak ortaya çıkmış, ancak süreç çerçevesinde davranışı ortaya çıkaran gereksinimler unutulmuş ya da biçim değiştirilerek benzer problemlerin çözümünde uygulamanın kendisi devam ede gelmiştir. Az önceki örnekten hareketle devam edersek, siz de bulduğunuz bu çözümü çevrenizdeki bir başkasından öğrenmişsinizdir; bulduğunuz bu çözüme şahit olan çocuğunuz, ileride karşılaştığı benzer bir problemde büyük oranda bu çözüm yolunu kullanacaktır; ve bu objektif bir bakış açısı kazanılmadığı sürece kuşaklar boyu böyle devam edip gidecektir.

Batıl inanç ve uygulamaların oluşmasında sosyal alanda oynadığımız rollerin de etkisi vardır. Çocuk rolünderken kazandığınız yatırıma başvurma inanç ve davranışını, örneğin Diyanet İşleri Başkanı rolünderken devam ettiremez ve savunamazsınız; aksine, herhangi bir yatırıma ya da türbeye şifa umuduyla gitmenin batıl ve dinle bağdaşmayan bir davranış olduğunu ifade edersiniz.

Bununla birlikte, inançların kazanılmasında kültürün etkisi sanıldığı gibi basit ve doğrudan değil, aksine son derece karmaşık, vasıtalı ve ferdin konumu ve ihtiyaçlarıyla sınırlıdır. Aynı toplumsal ve kültürel yapı içerisinde karakteristik ve belirli bir uyarım sahası ile karşılaşmak, toplum üyeleri arasında tek tip inançlar sisteminin doğmasına neden olmaz. Bu, kültürün heterojenliği ile açıklanabileceği gibi algılama sürecinin, her bireyin kendi içsel dünyasında gerçekleştirdiği son derece öznel ve karmaşık bir süreç olmasıyla da açıklanabilir. Çünkü algı seçicidir; kognitif organizasyon esas itibarıyla ferdin algılamaları sonucu oluşur ve onun ihtiyaçlarına sıkı sıkıya bağlıdır (Krech & Crutchfield, 1999; 265,266).

Kültürel çevre bazen de bilinçli olarak ve belirli bir hedefe ulaşmak amacıyla batıl inanç ve uygulamaların oluşmasında etkin rol oynamaktadır. Burada batıl inanç, korku ya da sevgi duygusunun motive edici etkisini harekete geçiren bir eğitim aracı olarak fonksiyonel bir öneme sahiptir. Özellikle çocuklarda ahlak dışı hareketlerin giderilerek istenen ve beklenen davranışların şekillendirilmesinde batıl inançlar bir pekiştirici işlevi görürler. Korku ve sevginin motive edici özelliği batıl bir inançla birleştirilerek kültürel yapının devamlılığı sağlanmaya çalışılır. Bununla ilgili ifadelerin görünen anlamının arkasında rasyonel bir şekilde bir yönlendirici özelliğin olduğunu söylememiz mümkündür (Yavuz, 1990; 201).

Kültürel faktörlerin en önemlilerinden biri aileden gelen etkilerdir. Sosyalleşme sürecindeki ilk ve en etkin sosyal çevre ailedir. İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesiyle sınırlı olarak yapılan "Türbe Ziyaretlerinin Psiko-sosyal Sebepleri ve Tezahürleri" başlıklı bir araştırmada, deneklerin büyük bir bölümünün (kadınlarda % 59.17, erkeklerde % 48.76) Eyüp Sultan hakkındaki bilgileri aile ortamında elde ettikleri saptanmıştır (Tuncer, 1996; 84). Çocuğun içinde yetiştiği aile tipi, onun yaşayacağı toplumsal ilişki türünü ve sayısını büyük ölçüde belirlemektedir. Bu ilişkiler yumağı da hem kişilik gelişimini hem de toplumsal davranışını etkilemektedir (Gander & Gardiner, 2004; 298). Çocuk yetiştirmede ana-babanın yetkeci, demokratik veya izin verici üslupları da çocuğun kişilik oluşumunda etkilidirler. Ancak bütün bunların etkisi, batıl inançların oluşumunda karmaşık, dolaylı ve sınırlıdır. Ailenin etkisi düşünülebilir; fakat çocuğun ebeveyni ile aynı inanca sahip olup olmaması o inancın bizzat çocuk tarafından ifade ettiği anlam ve öneme bağlıdır (Krech & Crutchfield, 1999; 271).

Batıl inancın oluşumunda kültürel faktörlerin incelenmesinde "kültürel farklılıklar" kavramı, bakış açımıza değişik bir boyut katacaktır. Kültürün sosyal bir olguya etkisi konusunda yapılan araştırmalar, bireyci kültürlerde toplumun beklentilerinden ziyade bireyin çok daha önem taşıdığını, buna karşın toplulukçu kültürlerde grup içi uyumun ve aidiyet duygusunun daha ön planda tutulduğunu göstermektedir. Toplulukçu kültürlerin insanları, gruplarının onayını almayı bireyci kültürden insanlara göre daha fazla önemserler ve alamazlarsa da utanç duygusu yaşarlar. Bireyci kültürden bir kişi gruptan özerk olma ve birey olma gereksinimine daha fazla sahiptir. Bu farklı kültürel yönelimlerden çıkarılan sonuç, toplulukçu kültürden olan kişilerin bireyci kültürden olan kişilere oranla daha fazla uyma davranışı gösterecekleri yönündedir.

Ancak toplulukçu kültürden gelen insanların daha fazla uyma davranışı göstermesi beklentisi, onların bütün gruplara kayıtsız şartsız uyacakları anlamına gelmez. Söz konusu olan grubun hangi grup olduğu, uymanın ne yönde olacağına saptanmasında önem taşır. Grupları içgruplar ve dışgruplar olarak sınıflandırırsak; içgruplar, kişilerin ait olduğu, onlar için anlam ve önem taşıyan gruplardır. Dışgruplar ise, kişinin üyesi olmadığı gruplardır. Toplulukçu kültürlerde içgrup-dışgrup ayrımı daha belirgindir. Sınırlar daha belirgin çizilmiştir ve içgrup üyelerine karşı davranışlar dış grup üyelerine karşı davranışlardan farklıdır. Böyle bir farklılaşma, uyma davranışının da hangi grupta ne şekil alacağını ayırt edilmesini gerektirir.

Araştırmalar, toplulukçu kültürden gelen insanların içgrupun normlarını kendi normları gibi benimsediklerini ve içgrup normlarına uyduklarını göstermiştir. Ancak, aynı kişilerin dışgrupun normlarına güvenmedikleri ve bu yüzden dışgruptan gelen sosyal etkiye direndikleri bulunmuştur (Kağıtçıbaşı, 2004; 91). Yukarıdaki tespitlerden hareketle, batıl inanç ve uygulamaların doğuşunda kültür faktörü incelenirken kültürel yapının çeşitli niteliklerinin ve bireyin kendi açısından bu yapı içerisindeki yerinin saptanmasının, sağlıklı bir sonuca ulaşmada önemli değişkenleri içerdiğini söyleyebiliriz.

Çoğu zaman objelerin kültürel yapı içerisinde ifade ettiği anlamla, batıl inanç ve uygulamalar arasında bir bağ kurulması mümkündür. Herhangi bir olguya bir kültürün yüklediği anlam, söz konusu olgunun bir başka kültürel yapı açısından ifade ettiği anlamdan farklı olabilir. Örneğin, Türkiye’de göbek denize atıldığı takdirde, çocuğun zengin olacağına dair bir inanış vardır. Fransa’da ise, göbeğin suya atılmasıyla çocuğun boğulacağına inanılır. Aradaki fark, bir topluluğun denizde bereket unsuru görmesine karşı, diğerinin suyu tehlikeli addetmesinden doğmuştur (Acıpayamlı, 1974; 132).

b) Psikolojik Faktörler: Batıl inanç ve uygulamaların doğuşunda kültürel unsurların etkisinden bahsederken, herhangi bir inancın kazanılmasında söz konusu inanca birey tarafından atfedilen anlam ve öneme bağlı olarak kültürden gelen etkilerin sınırlı olduğuna işaret etmeye çalışmıştık. Bir başka deyişle, inançlar ifade ettikleri fonksiyonel öneme göre karakterize edilirler. Bu noktadan itibaren inançların kazanılmasında kültürel ve psikolojik faktörleri birbirinden kesin çizgilerle ayırt etmek zorlaşır. Çünkü kişi aslında içerisinde bulunduğu sosyal durumdan farklı bir kişilik özelliği gösteremez (Cüceloğlu, 1994; 420). Burada “psikolojik faktörler” kavramıyla bireyin çeşitli gereksinimleri, istekleri ve heyecanlarının yanı sıra, çeşitli kişilik özellikleri kast edilmektedir. Bireyin bu ihtiyaç, istek ve heyecanları kişilik özelliklerine bağlı olarak kültürel faktörlerle şartlanan ortamlarda meydana gelir. Dolayısıyla, psikolojik faktörler batıl inançların doğuşunda kültürel faktörlerin sağladığı olguların kullanılma tarzını büyük oranda etkileyen unsurlardır.

Batıl inanç ve uygulamaların en karakteristik özelliğinin objektif olgulardan geniş bir şekilde sapma olduğu daha önceki bölümde ifade edilmişti. Bu sapma nasıl olmaktadır? Daha somut bir şekilde soracak olursak insanlar neden bazı durumlarda doğal yöntemler yerine, büyüsel işlemlere başvururlar; örneğin, bir insan herhangi

bir türbedeki delikli taşın içinden üç defa geçme ihtiyacını neden duyar? Bunun bize en iyi yanıtını Malinowski'nin Trobriand adalarındaki balıkçılığı ve balıkçılık büyülerini incelediği çalışmalar vermektedir. Onun gözlemlerine göre, iç lagünün köylerinde balıklar basit ve kesinlikle güvenilir bir biçimde zehirle öldürülürler; bu yolla tehlikesizce ve hiçbir belirsizlik olmadan bol ürün elde edilirken, açık deniz kıyılarında avlanma yöntemleri hem tehlikelidir hem de balık sürülerinin su yüzüne çıkıp çıkmayacağına göre verim çok değişkendir. Lagünlerde yapılan ve insanın tamamen bilgi ve becerisine yaslanabildiği avlanmada büyüün olmaması, buna karşılık tehlike ve belirsizliklerle dolu olan denizdeki avda korumayı sağlayacak ve iyi ürünü bağışlayacak kapsamlı bir büyü ayinin bulunması dikkat çekicidir (Malinowski, 1990; 20). Malinowski'nin bu yanıtı bize, batıl bir uygulamanın hayata geçirilmesinde hem kültürel hem de psikolojik unsurların karmaşık bir biçimde iç içe bulunmasının güzel bir örneğini vermektedir.

Bir inanç ile objektif olgu arasında sapmalara neden olan ilk faktör, ferdin kendi dünyasının o yönüne ait uygun objektif bilgilerden mahrum oluşudur. Bu mahrumiyet hemen hemen kaçınılmaz bir şeydir. İnsanların kabul ettiği inançların pek çoğu, sırf onların yeterli bilgiden mahrum olmaları nedeniyle yanlışlarla dolu olmaktadır. Bireylerin görebildikleri olgular, olay hakkındaki bütün gerçekleri temsil edecek yeterlikte olmayabilir. Buna karşın, bireyin bildiği birkaç olgu son derece doğru olsa bile, bununla ilgili gerçeklerin bilinmemesi, doğru bilgilerin önemini de azaltabilir (Krech & Crutchfield, 1999; 278). Trobriand adalılarının büyüü, denetlemede kendi bilgi ve becerilerine güvendikleri bir durumda değil de denetim dışı buldukları bir konuda kullanmaları, denetleme aracı olarak kullanabilecekleri yeterli unsurlardan yoksun olmalarının yanı sıra, problemi çözme konusundaki arzu ve heyecanlarıyla da yakından ilgilidir.

Öte yandan, yaşadığımız bu karışık dünyada hiç kimsenin tek başına ve birinci elden belirli bir konuya ait bütün bilgileri elde etmesine imkan yoktur. Dolayısıyla çoğu zaman insanlar edindikleri bilgileri otorite sayılan başka kimselerin aracılığıyla elde ederler ve bu bilgilerin doğruluk derecesi bilgi kaynaklarının doğruluk dereceleriyle orantılıdır. Bilgi kaynakları, bazen belli amaçlar doğrultusunda kasıtlı bir yönlendirme yapmak için yanlış bilgi verebilir; bazen ise, gerçekten hiçbir maksatları olmaksızın yanılabilirler. Bütün bunların yanı sıra çeşitli otoritelerden gelen bilgilerin de birbirine zıt olması, çoğu zaman gerçek durumla ilgisi bulunmayan bilgilerin yaratılmasına ve icadına yol açar. Bir başka ifadeyle kısaca, uygun ve

yeterli bilginin bulunmadığı durumlarda inançları meydana getiren baskılar ortaya çıkar ve bunlar, inançları destekleyen, onlara uygun düşen olguların çıkışına neden olur. Bu türlü baskıların mevcut olmadığı zamanlarda dahi, kognitif organizasyonların zaman geçtikçe değişmesi gibi inançlar da değişir. Bunlar değişirken de “yaratıcı unutma” olayının etkisiyle yeni olgular yaratılır (Krech & Crutchfield, 1999; 280).

Bir kez daha, içinde büyüsel işlemleri bulduğumuz durumları düşünelim: bir dizi pratik etkinliklerle uğraşan insan zorluklara düşer: yaşı yeterince ilerlediği halde kişi bir türlü yıllardır sahip olmayı düşlediği çocuğuna kavuşamamıştır, güzelliği dillere destan bir kız kendisine uygun bir eş bulamaz, bir kadının kocasıyla arası bir türlü düzelmeyordu, üniversite tahsili yapmış bir genç bir türlü iş bulamaz, aşık olunan bir delikanlı bir türlü karşılık vermemektedir, yaşlı bir anne çocuğunun mürüvvetini göreceğinden emin değildir, ya da sağlıklı bir insan ansızın gücünün kesildiğini hisseder. Her tür büyü, her tür inancı ve her tür ayini dikkati dışında bıraksa, böyle durumlarda bir insan genelde ne yapar? Bilgisi tarafından yarı yolda bırakılmış, eski deneyimi tarafından aldatılmış olarak kendi acizliğini yaşar. Ama arzusu onu daha şiddetle sarar; korkusu, endişesi ve umutları organizmasında bir gerilim yaratır ve bu da onu herhangi bir aktiviteye götürür. İster ilkel ister uygar olsun, ister büyüye vakıf olsun ister onun varlığından tamamen habersiz olsun, mantığın emrettiği tek şey olan pasif faaliyetsizlik insanın razı gelebileceği en son şeydir. Sinir sistemi ve bütün organizması onu herhangi bir telafi eylemine iter. Ulaşmak istediği hedefi kafasına takmış durumda, onu görür ve hisseder. Organizması, umutlarının önerdiği ve o şiddetli tutkusunun emrettiği eylemler üretir (Malinowski, 1990; 68,69). Yaptığı bu telafi eylemleri bir hata değildir; yanılsamadır. Çünkü, yanılsamalar için niteleyici nokta insan arzularından kaynaklanmış olmalarıdır (Freud, 1994; 40). Belki de bu yüzden, en uygar toplumlarda bile bu tür eylemler çoğu zaman bir tebessümle pas geçilirler.

Bireyin objektif olgulardan büyük oranda sapması olarak niteleyebileceğimiz bu tür eylemlere yönelmesinin, eyleme konu olan ortamın belirsizliğinin yanı sıra çeşitli kişilik özellikleriyle ve cinsiyet faktörüyle de yakından ilgisi olduğuna işaret edilmişti. Burada göz önünde bulundurmamız gereken en önemli kavramlardan biri, bir insanın en ayırt edici psikolojik oluşumu olarak niteleyebileceğimiz “benlik” ya da “ego” kavramıdır. Bu kavram olmaksızın kişinin tutarlılığını ve bu tutarlılığın sosyal ve diğer ilişkilerinde sürekliliğini açıklamak mümkün değildir. Kişinin hayatının çeşitli

yönleriyle ilgili ne kadar tutarlı olduğu, egosunun bütünleşmesiyle orantılıdır (Şerif & Şerif, 1996; 579).

Ego ya da benlik, bireyin psikolojik yapısında birbiriyle ilişkili tutumlardan meydana gelen gelişimsel bir oluşumdur (bir alt sistemdir); bu tutumlar, kişinin kendi vücuduyla, nesnelere, aileyle, kişilerle, gruplarla, sosyal değerlerle ve kurumlarla ilişkili olarak edindiği ve somut durumlarda kişinin bunlarla ilişkisini tanımlayan ve düzenleyen tutumlardır. Bu tutumları içeren (ego katılımı olan) faaliyetler amaca yöneliktir. Ego katılımı olduğunda, bireyin tepkileri artık nötr ve gelişigüzel tepkiler değildir. Kişinin algılama, yargıya varma ve hatırlama tepkileri, ego katılımının amaca yönelik doğasından etkilenir. Diğer güdülenmiş faaliyetler gibi ego katılımı olan faaliyetler de karakteristik olarak daha fazla seçiciliğe, kişinin algı, yargı, bellek ve eyleminde daha fazla etkililiğe yol açarlar. İşlevsel terimlerle ifade edersek, ego katılımı olan davranışta açığa çıkan tutarlılık, psikolojik faaliyette ya da uyaran alanının ilgili yönünde, yoğunlaşan psikolojik süreçlerin duyarlılık kazanmasının ve seçiciliğin artmasının bir sonucudur (Şerif & Şerif, 1996; 581-583) Şifa aramak umuduyla bir türbede çeşitli faaliyetlerde bulunan birinin, dışarıdan bu işlemleri gözlemleyen saptadığı davranıştaki sapmayı fark edememesinin nedeni budur.

II.2. Batıl İnançların İşlevleri

Batıl inanç ve uygulamalardaki kendini koruma ya da değişime direnç gösterme eğilimini anlamaya geçmeden önce, bunların bireysel ve toplumsal düzeyde taşıdıkları fonksiyonel öneme işaret etmek gerekir.

Agnostik veya yalnız bilimci bir tavır ve zihniyette kalmak mümkün olduğu halde, ileri öğrenim seviyelerinde bile, bilimin ulaşmadığı veya kendisini aydınlatamadığı ve çıkarın, ihtiyacın giderilemediği yer ve zamanlarda geleceği bilmek isteği, büyük felaketler; tedavisi günün tıbbi imkanlarıyla mümkün olmadığı durumlarda kısırlık, sevgi, evlenme vb. çaresizlikler, telkinler altında -aydın kişi-sayılan kimsenin bile türbe, kutsal yer ziyaretleri, adakları, okuma-üfleme vb. inançlara yöneldiği sabit bir olgudur (Tanyu, 1968; 196). Bu davranışları sadece iktisadi, sağlık ve kültüre dair konularla ilgili görmek ve bu şartların giderilmesi halinde dua ve adağın kalkacağını sanmak fikri ve ilmi bir gerçeği ifade etmemektedir (Oymak, 1996; 288).

Şeyleri ilk görünüşlerine göre alan sıradan insanlar, olayların belirsizliğini öyle bir belirsizliğe yüklerler ki, bu onları işlemlerinde, hiçbir durdurulma ya da engelle karşılaşmalar da sık sık olağan işlemlerinde başarısızlığa uğrattır (Hume, 1997; 145). Öte yandan insan doğası öyle bir biçimlendirilmiştir ki, kendi çabasını aşan herhangi bir problem karşısında bile, oturup beklemektense her ne olursa olsun, bir şeyler yapmayı yeğ tutar. Problemi çözme konusunda uyguladığı tekniğin akıllıca olup olmadığı konusunda mantıksal tartışmaları da yersiz bulur; çünkü o anki kaygı durumu, arzusu, gerilimi dışarıdan anlamsız görünse de tekrar optimal bir uyum düzeyine ulaştırmak için onu, birtakım eylemleri yapmaya zorlar.

Dışarıdan gözlemleyen birisi için “akıl dışı” olan bir uygulama, uygulamayı gerçekleştiren açısından hiç de mantıksız değildir. Her batıl inanç ve uygulamanın, inananı açısından fonksiyonel bir anlamı vardır. İnsan yaşamı çok bilinmeyenli bir denklemler örgüsüdür. Arzulanan, tutkuyla bağlı olunan çoğu hedef, hiç hesaba katılmayan, önceden kestirilmesi mümkün olmayan engellerle doludur. Hayatın olağan akışı bile korku ve çaresizlik doğuran hastalıklar, kötülükler, felaketler, tehlikeler ve tehditlerle iç içedir. Bütün bu korku ve çaresizlik durumlarında insan, sığınılacak bir yer, tutunacak bir dal arar. İşte batıl inanç ve uygulamaların en önemli işlevlerinden biri, böyle durumlarda birey için bir can simidi, anksiyetenin neden olduğu gerilimin hafifletilmesinde bir “ağrı kesici” rolü oynamalarıdır. Nitekim, bir araştırmada bu tür inanç ve uygulamaların Anadolu halkının hayatı algılayış biçiminin bir yansıması olduğu fikrine yer verilmiş ve bunların pek çoğunun hastalıklara karşı tatbik edilen belirli sağaltma biçimleri olduğu ifade edilmiştir (Ülkütaşır, 1974; 48-53).

Öte yandan, geleceğe ilişkin beklentilerde sabırsız davranma, belki beklenmedik muhtemel bir duruma uyum sağlamaya yönelik motivasyonu şimdiden oluşturmaya yönelik arzular, insanı geleceği bilme konusunda kestirme bilgiler edinme eğilimine de sokmaktadır. Geleceğe yönelik bilgi edinme arzusu, çoğu zaman nesnel bir olgunun geleceğin iyi ya da kötü ön belirtileri olarak yorumlanmasıyla sonuçlanarak konuyla ilgili inançta sapmaya yol açmaktadır. Özellikle ölüm konusundaki inançlarda, mezardaki yada cesetteki bir işaretin ölenin ahiretteki konumuyla ilgili yorumlanması ya da başkalarının da ölüp ölmeyeceği konusunda bilgi edinilmeye çalışılması, insanın geleceğe ilişkin bilgi edinme arzusunun bir yansıması olarak görülebilir (Örnek, 1979; 34). Batıl inançlar burada, hem bu arzunun bir ürünü, hem de bu arzuyu doyuma ulaştırıcı işlevi olan unsurlar

olarak karşımıza çıkarlar. Öte yandan bu durum, Türk – İslam mezar taşlarının şekil ve ölçülerine, bunların içinde dengelenmiş çeşitli süsleme öğelerine de yansımıştır. Mezar taşlarında, altında yatan kişinin mensup olduğu sosyal grubun dünya görüşü, ahiret hakkındaki ümit ve korkuları okunur. Bu itibarla bir mezarlık, paha biçilmez bir etnografya laboratuvarıdır ve önümüzde bugüne kadar az çalışılmış bir sembolizm serveti durmaktadır (Oğuz, 1983; 9).

Batıl inanç ve uygulamaların üçüncü işlevi, umutsuzca bir bekleyişteki bir umudun korunmasına hizmet etmeleridir (Yavuz, 1990; 196). İstenmeyen bir durumun devam etmesi bireyin bu gerilimli ortama uyum sağlamasını gerektirir. Bu ortama katlanmada geleceğe yönelik umut ve beklentilerin sürdürülmesinde batıl inançlar, bu umut ve beklentileri koruyucu unsurlar olarak karşımıza çıkar. Batıl inancın engin dünyasındaki çelişkinin çoğu zaman fark edilememesi, umutların çok uzun süreli yaşatılmasına imkan vermektedir. Çünkü her şeyden önce bir büyüün tutmaması, her zaman, bellek eksikliği, yapılarıdaki özensizlik ya da bir tabunun ihmal etmesi diye yorumlanabilmekte, ya da her defasında bir başkasının karşıt büyüyle açıklanabilmektedir (Malinowski, 1990); 75). Büyüsel işlemin mutlak sonuç vermesi için her zaman açık bir kapı vardır. Bu ise umudun uzun süreli yaşamasını sağlar.

Batıl inançların önemli işlevlerinden biri de bilgi sahibi olmadıkları konularda insanlara kestirme bilgiler sağlayarak bu bilgi eksikliğini gidermeleridir. Batıl inançlar çoğu zaman, bilgilerin ulaşmadığı konularda çözümü güç olanın aydınlanması ve görünen olayların arkasında kalan gizli anlam ve etkinin açığa çıkması düşünüldüğü andan itibaren kendini gösterir (Yavuz, 1990; 204).

Batıl inançların anksiyetenin hafifletilmesinde oynadıkları rol kadar, kültürün devamlılığını destekleme konusunda da önemli işlevleri vardır (Hallahmi & Argyle, 1997; 14). Özellikle çocuklardaki davranış eğitiminde toplum batıl inançları bir eğitim aracı olarak kullanır. Buna karşın, gerçeğin bilinmediği ve yeterli önlemlerin alınmadığı bir ortamda sahtenin, yalanın, yanlışın ve safsatının hakim olduğu gözden uzak tutulmaması gereken sosyal bir gerçektir. Nitekim bu durumu iyi bilen bazı iç ve dış mihraklar ve bunların güdümündeki çıkarıcılar, kendi yararlarına değişik yöntemlerle üretip geliştirdikleri bir sürü hurafeyi, bir çok yanlış adeti, dinin temel emir ve yasaklarını görmezlikten gelme pahasına halka benimsetmeyi başarmışlardır (Erdil, 1997; 103). Mehmed Şemseddin, "Hurafeler ve İslam Gerçeği" adıyla sadeleştirilen eserinde, batıl inançların İslam toplum tarihinde bu yıkıcı

gruplar tarafından kullanılarak İslam toplumunun nasıl yozlaştırıldığını tarihsel süreç çerçevesinde uzun uzun anlatır (Günaltay, 1997). O, eserinde batıl inançların, müslüman toplum yapısını bozucu işlevlerine dikkat çekerek sosyal yapının sürdürülebilirliğinin dine karışmış hurafelerin temizlenerek dinin özüne dönmekle mümkün olacağını savunmaktadır.

Batıl inanç ve uygulamaların bir başka işlevi, özellikle modern toplumlarda birer sosyal ilişki aracı olmalarıdır. Toplum içerisinde yalnızlaşan bireyler, batıl bir uygulamanın işleme konulması sırasında benzer amaçlar etrafında bir grup ruhu oluşturmakta ve yalnızlıklarını unutmaktadırlar. Kutsal bir mekanın ziyaretinde sadece belirli pratiklerin yerine getirilmesiyle yetinilmez. Bu pratikleri, kutsalın bir tür tezahürü ve yaşanış biçimi olarak kabul edebiliriz (Keskin, 1999; 186,187). Öte yandan, kutsal mekanlar aynı zamanda insanların birbirleriyle iletişim kurdukları, dertlerini, tasalarını, arzu ve beklentilerini paylaştıkları yerlerdir. Kutsal mekanlarda pek çok davranış paylaşımları vardır. Buralarda ileriye dönük, belki bir evlilik ilişkisi doğurabilecek arkadaşlıklar, dostluklar kurulur. Çoğu kutsal mekan ziyaretinin arkasından bir “rahatlama” hissini oluşması, belki de, insanın hem kutsal olanla hem de kendi hemcinsleriyle kurduğu bu ilişkinin neden olduğu sonuç çerçevesinde açıklanmalıdır.

Diğer taraftan, batıl inanç ve uygulamaların sosyal psikolog açısından bir davranışın arkasındaki gizli “niyeti” açığa çıkarma işlevi nedeniyle özel bir anlam ve önemi vardır. Sosyal olayların temelinde yatan bilişsel süreçleri anlamayı, o sosyal olayların doğru olarak çözümlenmesinde vaz geçilmez kabul edersek, bir davranışa verilecek tepkide belirleyici unsurlardan birinin davranışı meydana getiren niyet olduğu açıktır. Ajzen’in “Planlanmış Davranış Kuramı” ve Ajzen’in Fishbein’la beraber oluşturduğu “Mantıksal Eylem Kuramı”, davranışların belli bir nedene dayandığı varsayımı üzerine kuruludur. Bu kuramlara göre, insanlar davranışlarının sonuçları hakkında önceden düşünürler; seçtikleri bir sonuca ulaşmak için bir karara varırlar ve bu kararı uygularlar. Bir başka deyişle, davranışlar belli bir niyet sonucu oluşur. Bu niyet önceden düşünülmüş olan sonuca ulaşmaktır (Kağıtçıbaşı, 2004; 115). Sergilenen batıl bir davranış çözümlenmek üzere niyetleri açığa çıkarıcı nitelikteki bir veri ölçeği ile çalışan psikolog açısından batıl inançlar insan doğasının bir yönünün açıklanmasında yeni keşiflere açıkengin bir sahadır.

Batıl inanç ve uygulamalar esas itibariyle kötülüğün güçlerine karşı dikkatle tasarlanmış birtakım savunma teknikleridir; katlanılmak zorunda kalınan bir acının hafifletilmesinde, özde bilinmeyenin açığa çıkarılmasında, gerçekleşme olasılığı zayıf da olsa bir umudun sürdürülmesinde, davranışların şekillendirilmesinde ve kültürel devamlılığın sağlanmasında önemli kişisel ve toplumsal işlevleri olan sosyal psikolojik organizasyonlardır. Burada dünya tasavvurları, kötülüğü yorumlamak için psişik süreçle birleşmekte (Vergote, 1999; 56) ve temelde bu alışkanlıklar, arzulanan hedefe ulaşmak için insanın kendi gücünün sınırlarını çizdiği, gerçekten yaşanmış bir miktar deneyimi yansıtmaktadır (Malinowski, 1990; 71). Batıl inanç ve uygulamaların inananı açısından değeri kendi ihtiyaçlarını karşılamada yerine getirdiği işlevlerle orantılıdır. Bir bilimci için ise bu, hem insan ruhunun gizli kalmış bir yönünün açığa çıkarılmasında, hem de toplumsal yapının devamlılığının sağlanmasında üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Nitekim, iki antropolog olan B. Malinowski ve A. Radcliffe-Brown işlevselci çözümlerinde bu iki farklı yöne dikkat çekmişler; Malinowski bunların işlevleri konusunda kişisel gereksinimlerin nedensel faktör olduğu sonucuna varırken, Radcliffe-Brown toplumsal yapının kendi sürdürülebilirliğini sağlamada tehlikeli ve tehdit edici olana karşı uygun tepkiler olarak bunları bireylere öğrettiğini ifade ederek bunların toplumsal işlevleri olduğunu ifade etmiştir (Wallace & Wolf, 2002; 20).

II.3. Batıl İnançların Durağanlığı

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın il müftülükleri aracılığıyla Türkiye genelinde yaptığı bir araştırmada, halk arasında 1380 farklı batıl inancın yaygın bir şekilde yaşatıldığı; bunlardan 335'inin aile, 319'unun uğur ve uğursuzluk, 272'sinin cenaze, 78'inin şifa, 73'ünün türbe ve yatır, 49'unun hıdırellez, 39'unun baht açılması, 36'sinin namaz, 31'inin nazar, 26'sinin dua, 25'inin adak-kurban, 23'ünün hac, 17'sinin mübarek gün-gece, 12'sinin misafir, 12'sinin bayram, 9'unun cin-peri, 9'unun sihir-büyü-fal, 8'inin aşure, 7'sinin helal-haram, 6'sinin muska, 2'sinin ise ay ve güneş tutulması konularıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir (Koçoğlu, 2006; 5-8). Bu çalışma, batıl inanç ve uygulamaların, tespit edilebildiği kadarıyla, halk arasında ne denli yaygın bir şekilde yaşatıldığını ortaya koymaktadır.

Batıl inançların değişime direnç gösterme ya da durağanlık eğilimini meydana getiren ortak faktörleri dört ana grupta toplayabiliriz; bunlar, a) algıda ve

unutmada seçicilik, b) kognitif sahadaki “sabitlik” (constancy) prensibinin işleyişi, c) bazı inanç ve tutumlar yüzünden sık sık meydana gelen “çekinme” yada “kaçınma” davranışı, d) bunların yaşatılmalarına olanak sağlayan sosyal destektir.

a) Algıda ve unutmada seçicilik: hiç kimse algılanabilecek durumda bulunan her şeyi algılayamaz. Bizim zihnimiz, duyu organlarımıza çarpan bütün uyarıcıları eşit surette almaya hazır tarafsız bir organizasyon makinesi değildir. Kognitif sahamızdaki özel organizasyonu belirleyen ve ancak bazı uyarıcıları seçerek bu sahaya sokan faktörler ekseriya biz bu fizik tembihlerle karşılaşmadan önce de faaliyettedirler. Organize bir algılamanın meydana gelmesinde, tipik olarak, ancak seçilen belli uyarıcılar kullanılır. Diğer uyarıcılar ya hiç kullanılmaz ya da çok ufak bir rol alırlar (Krech & Crutchfield, 1999; 139). Algılamanın fonksiyonel bakımdan seçici olması ve batıl inançların da sınırlı da olsa bu seçiciliği belirlemedeki rolü dolayısıyla bireye fiziksel bakımdan uygun gelen, onun bu tür inançlarına zıt olan veriler algılanamayabilir. Hayatlarında batıl inançların önemli rolü olan kimseler, sabah gazetelerini ilk açtıklarında, özellikle merak ettikleri bir haber yoksa aktüaliteye ilişkin bölümleri değil, yıldız falı bölümünü okurlar. Türbelere özel ilgisi olan birisi, seyahati esnasında herhangi bir türbeye giden yolu gösteren tabelayı küçük bile olsa görür.

Ancak, çoğu zaman insan, kendi inanç ve tutumlarına zıt olan unsurları algılamaya da zorlanmaktadır. Camiye giden batıl inanç sahibi birisi hatibin o konudaki vaazını dinlemek durumundadır; ya da bir gün önce komşu mahalledeki türbede annesiyle mum yakan bir çocuk ertesi gün okuldaki Din dersinde bunun batıl bir uygulama olduğuna ilişkin bilgileri dinlemek zorunda kalabilir. Böyle durumlarda, söz konusu inanca olan bağlılığın derecesi diğer bütün değişkenlerin üstündeyse, yeni algılanan bu karşıt bilgilerin inanç üzerinde bir etkisi görülmez; bu durumda “seçici unutmama” meydana gelir. Başka bir deyişle, inançlarıyla zıt olan gerçekleri gören insanlar, hemen sonra bunları unutabilirler. Araştırmalar inanç ve tutumlara uygun gelen unsurların, zıt unsurlara nispetle daha iyi hatırlandıklarını ortaya koymaktadır (Krech & Crutchfield, 1999; 284).

Batıl inanca ilişkin obje ile ilgili edinilen ilk bilgilerin, sonraki bilgilerden daha çok etkili olması da söz konusu olabilir. Buna “öncelik etkisi” denir. Başta edindiğimiz bilgilerin daha sonraki bilgilere göre neden daha etkili olduğu konusunda yapılan bir açıklama, başlangıçta öğrendiğimiz bilgilerin bir bilişsel şema oluşturdukları ve daha

sonra gelen bilgilerin bu şema çerçevesinde değerlendirildiği yönündedir. Yapılan araştırmalar, insanların karar vermek için az zamana sahip olmaları durumunda ve doğru karar vermenin büyük önem taşımadığı durumlarda öncelik etkisinin daha güçlü olduğunu göstermektedir (Kağıtçıbaşı, 2004; 226,227). Elimizde öncelik etkisinin batıl inanç ve uygulamaların sürdürülmesinde etkinliğine ilişkin bir araştırmadan elde edilen herhangi bir bulgu bulunmamakla beraber, teorik olarak, batıl inançların uygulamaya geçirildiği çoğu durumun doğru karar vermenin büyük önem taşımadığı durumlar olduğuna işaret etmekle yetineceğiz. Çünkü, pek çok durumda batıl bir inancın uygulamaya geçirilişi baş vurulabilecek en son çaredir. Ancak şu kadarını çıkarsayabiliriz: bireyin özellikle çocukluk dönemlerinde öğrendiği bu türden deneyimler, ne kadar rasyonel tarzda bir eğitim alırsa alsın, hayatının herhangi bir döneminde rasyonel çabalarıyla baş edemediği bir problem karşısında davranışlarını yönlendirmede etkili olmaktadır.

b) Kognitif sahadaki sabitlik (constancy) prensibinin işleyişi: inançlar devamlılığı olan kognitif yapılarıdır. Temel kognitif yapının değişmemesi ya da sabitliği çoğunlukla elde edilen yeni verilerin yeni alt-kognitif yapılar doğurmasıyla sürdürülürler. Örneğin, bir türbeyi ziyaret etmenin kısırlık problemine çözüm olduğuna inanan biri, başkasının söz konusu türbe ziyareti sonrasında şifa bulamamasını, orada yerine getirilmesi gereken bir kuralın ihlal edilmesiyle açıklayabilir; veya tamamen kendine özgü ve istisnai bir olay olarak nitelendirebilir. Dolayısıyla, kognitif sahaya giren yeni unsurlar şu veya bu şekilde asimile edilerek temel kognitif yapıya uygun hale getirilirler.

Sabitlik prensibinin işleyişinin atıf sistemine etkisi önemlidir. Kognitif yapı, çelişkiye düşmemek için bireyin atıf çerçevesini büyük oranda belirler. Atıf teorisinin babası kabul edilen Heider'e göre, yapılan yüklemeler, insanların tutarlı ve dengeli bir dünya görüşüne sahip olma ve çevreleri üzerinde kontrol elde edebilme gereksinimlerini gidermeye yöneliktir (Kağıtçıbaşı, 2004; 228). Bir atıf bizim daha önce neler olduğunu anlamamıza yardım ederek ve gelecekte neler olabileceğini kestirebilmek için mantıklı zeminler sağlayarak her iki işlemi de yerine getirir. Bernard Weiner, Heider'in atıfla ilgili kuramını genişleterek, insanların hangi durumlarda atıf yaptığı sorusuna cevap aramıştır. Ona göre, atıfları çıkaran iki önemli unsur vardır: beklenmedik olaylar ve bir hedefin elde edilme beceriksizliği. Beklenmedik bir olayın ortaya çıkması insanlarda buna sebep olanı bulma arayışının tetiğini çekmektedir. Weiner'in bu görüşü, Jones ve Davis'in teorik modellerindeki

varsayımlarla tutarlılık içerisinde. Jones ve Davis teorilerinde, eğer ortaya ender rastlanan bir sonuç çıkmışsa insanların muhtemelen uyuşan çıkarımlar yaptığını ileri sürerler. Bir hedefi elde edememe, nedensel atıfların tetiğini çeken bir başka olaydır. Kişi herhangi bir işi başaramadığında bu sonucu açıklamak için atıfsal muhakemelere, başarılı olduğu durumlara göre daha fazla girecektir (Arkonaç, 1998; 144). Atıflar, beklenmedik bir olayın ortaya çıkması durumunda veya bir problemin çözümündeki başarısızlıkta, konunun açıklığa kavuşturulmasında odaklanılan yere göre içsel ve dışsal atıf olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Herhangi bir problemin çözümünde batıl inancını uygulamaya koyan kişinin olayın nedensel yüklemesini kendi dışındaki bir unsura bağladığını söyleyebiliriz. Örneğin, iyi bir eğitim aldığını düşündüğü halde çocuğunun iş bulamama probleminin çözümünde bir anne-baba, kutsal ve gizil bir gücü olduğuna inandığı bir türbeye başvurabilir. Bu, onların problemin nedensel tanımlanmasında dışsal unsurlara daha fazla ağırlık verdiklerinin göstergesidir. Kötü talih çocuğun peşini bırakmamaktadır; nasibi kapalıdır; ya da ona büyü yapılmıştır. Veya bütün bunların hepsi bir aradadır (paylaştırma ilkesi). Köydeki bütün hayvanlar anlaşılmaz biçimde birer birer ölmektedir; acaba köyün kenarındaki yatır kurban mı istemektedir?

Çok az kimse bir problemin meydana gelmesinde kendi payına düşeni kabul eder. Sonradan toplum tarafından kınanabilirliği olan davranışların, bir problemin temel kaynağı olduğunu böyle davranışları sergileyen hiç kimse kolay kolay kabul etmeye yanaşmaz; dolayısıyla, yüklemenin dıştaki bir unsura yapılmasında temel koşul, davranışın toplumsal açıdan onaylanabilirliğinin düşük olmasıdır (Freedman & Sears & Carlsmith, 1998; 137). Atıflar yapılırken kognitif yapıdaki dengelik ve tutarlılık ilkesi esastır. Yapılan yükleme temel kognitif yapıya uygun olmalıdır. Bu yüzden kognitif yapı bireyin atıf çerçevesini büyük oranda belirler.

c) Bazı inanç ve tutumlar yüzünden sık sık meydana gelen “çekinme” yada “kaçınma” davranışı: batıl inançlar değişmeye karşı kendilerini bir başka şekilde de muhafaza ederler. Bu koruma, bireyin sahip olduğu batıl inanca zıt verileri elde edebileceği ortamdaki “kaçınması” ile gerçekleşir. Bireyin arzu etmediği bir durumla karşılaşması çatışmaya neden olur. Bilişsel düzeyde biz bunu çelişki olarak adlandırırız. Birey çoğu zaman bu çelişkinin ortaya çıkacağını tahmin edebilmektedir. Çelişkinin ortaya çıkabileceğini tahmin ettiği durumlarda birey, çelişki doğuracak unsurdan çekinir ve kendisini uzak tutar. İAOSB Camii’nde göreve başladığım ilk dönemde cemaatin bazı konulardaki tutumlarını ölçmek amacıyla mini

bir anket çalışması yapmıştım. Bu anket sonuçlarından hareketle daha sonra gözlemediğim şudur: vaazda işleyeceğim konu eğer cemaatin tutumlarına uygun gelmeyecek (ya da eleştirel) bir başlıkla önceden cemaate duyurulmuşsa, o konuyu işlediğim vaazlara cemaatin katılım oranı tutumlarına uygun gelenlere nispetle oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Aynı şekilde gözlemediğim bir başka gerçek de şudur: dinsel alanla ilgili çoğu konuda, özellikle batıl inançlar söz konusuysa, insanlar arzu ettikleri fetvayı kendilerine verebilecek kaynağa yönelmekte, kendilerine bunun dinsel açıdan bazı sakıncalarının olabileceğini ifade edeceklerini tahmin ettikleri kaynak(lar)dan kaçınmaktadırlar. Hatta bazı insanlar bunu, belki de “sen bu fetvayı vermezsen veren var” düşüncesiyle, fetvayı vermeyen kimsenin yanında telefon vb. birtakım araçlarla onu rencide edici bir biçimde yapmaktadır (frustrasyon durumunda saldırganlaşma eğilimi). Bu olgu, uyma davranışındaki içgrup-dışgrup ayırımını çağrıştırmaktadır. İnsanlar kendi üyesi buldukları grubun bilgi kaynaklarının yetkinliğine daha fazla güvenmekte ve çoğu durumda dışgrupun vereceği bilgilerden fiziksel yada psikolojik olarak kaçınmaktadırlar. Dolayısıyla, batıl inançların insanların hareket ve faaliyetlerini etkilerken onların yaşantılarını sınırlayarak, kendilerinde değişim meydana getirebilecek yeni olayların yaşanması ihtimalini en düşük düzeye indirdiklerini söyleyebiliriz. Bu kaçınma sayesinde batıl inançlar varlıklarını uzun süre devam ettirebilmektedirler.

d) Batıl inanç ve uygulamaların yaşatılmasında sosyal destek: Batıl inanç ve uygulamaların değişime direnen ve kendini koruma eğilimi bulunan bir yapıya sahip olmalarının önemli nedenlerinden birisi de toplumda yerine getirdikleri işlevlerle ilgilidir. Batıl inançların toplumda yeterli bilgi sahibi olunmayan herhangi bir konudaki bilgi boşluğunu doldurarak toplum üyelerine bilgi sağlama fonksiyonu olduğundan bahsedilmişti. Batıl inancı yaşatan önemli unsurlardan biri, kişinin veya toplumun inanca konu olan obje hakkında yeterli objektif bilgi sahibi olmayışıdır. Her ne kadar bu tip inanç ve uygulamaların varlığı öğrenim düzeyi yüksek kimseler arasında da görülsede, özellikle boylamsal araştırmalar, bireyin eğitim düzeyi ile batıl inançlara sahip olması arasındaki korelasyonun negatif olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, 1925’de kolej öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada batıl inançlara sahip olan öğrencilerin oranı ortalama % 30 civarındayken, 1952’de karşılaştırmalı gruplar arasında araştırma tekrar edilmiş ve oranın % 6.5’e düştüğü gözlenmiştir. Bu çalışma, deneklerin belirli bir öğrenim deneyiminden geçtikten sonra -batıl inancı objektif olgulardan sapma olarak nitelersek- inançlarındaki eski sapmaları sürdürmediklerini ortaya koymaktadır (Burnham, 1987; 10).

Öğrenim düzeyleri yüksek kimseler arasında batıl inanç ve uygulamalara sahip bireylerin bulunması, batıl inanca sahip olunan konuya ilişkin yeterli bilgiye sahip olmama olgusuyla açıklanabilir: Birey bir konuda uzmanlaşmış olabilir; ancak buna karşın, yaşamın diğer alanlarında yeterli bilgi sahibi değildir. Örneğin, bireyin, tıbbın görme bozukluklarıyla ilgili dalında ileri düzeyde bilgisinin olması kurban bayramı arefesinde ölümler için kurban kesmesine engel değildir. Çünkü bu eylem tıbbi değil dinsel bir objeye ilişkindir. Ziyaret yerleri hakkında anlatılan efsane ve menkıbelerin onlara olan bağlılığı artırması da konu hakkında yeterli bilgi sahibi olunmamasından kaynaklanmakta, bu bilgi boşluğu ise daha çok duygusal nitelikteki gelişigüzel hikayelerle doldurulmaktadır. Türbe veya tabii varlıklara yönelme ve dilekte bulunma İslam'a aykırı olmakla beraber, müşahhaslıktan mücerretliğe ulaşmamış, düzenli ve doğru dini bilgiden yoksun tabakayı tatmin etmektedir. Ziyaretçilerin çoğunun kadın ve çocuklar oluşu dikkate değerdir. Buralarda istek ve arzularının müşahhas bir şekilde tatmin arzusu görülmektedir. Ziyaretçi, gücüne inandığı türbe veya başka bir varlıkla -benzerlerini eski dinlerde gördüğümüz üzere- "benim şu işimi, şu dileğimi yerine getirirsen sana koyun, tavuk vs. veririm; aydınlanman için mum yakarım veya sana Kur'an okuyuveririm" şeklinde pazarlığa girişmektedir. Halkın ancak dini yönden aydınlatılması İslami olmayan bu durumu önleyebilir (Sarıkcıoğlu, 1979; 145-146).

Öte yandan, kutsal mekanlarda gerçekleştirilen bütün bu uygulamaların ticari anlamda bir pazar payının bulunduğu da unutulmamalıdır. Sağlık, zenginlik ve sevgiye dair özel amaçlar için dikkatlice tasarlanmış tılsım üretici "uzmanlar" vardır. (Jahoda, 1970; 21). İnanca ilişkin obje ile ilgili doğru ve yeterli bilgisi olmayan kimseler, buralarda gerçekleştirecekleri uygulamalarla ilgili materyali bunlardan satın almakta; dolayısıyla, bu işin ticaretini yapanlar böyle uygulamaların yaygın olarak yaşatılması için özellikle çaba göstermektedirler.

Yaşadıkları yere yerli ya da yabancı ziyaretçi çekmek isteyen tur işletmecileri ya da şehir yöneticileri de, buldukları çevredeki kutsal mekanların sözde meziyetlerini kullanarak insanlar arasında bu tür inanç ve uygulamaların yaşatılmasına katkı sağlamaktadırlar. Nitekim, büyüsel işlemlerin etkisine olan inancı güçlendirdiği için, bunların kaynağının kişisel ünü önemlidir ve bu batıl inanç ve uygulamaların yaşatılmasında önemli bir nedendir. Her batıl inanç ve uygulamaya konu olan yerin çevresinde, onun mucizevi iyileştirmelerine tanık olanların anlatımlarından doğmuş öyküler vardır. Bu öykülere her geçen gün bir

başkası eklenerek yeni fenomenler yaratılır. Bunlar o yere ilişkin inanç ve uygulamaların omurgasını oluşturur; çünkü bunlar pek çok kimsenin kendi kişisel deneyimiyle desteklendiği için o mekanı her türlü kuşkunun, güvensizliğin ve eleştirinin üstüne çıkarır. Batıl inanç ve uygulamaların her gün yeni fenomenler yaratarak, dinamik bir biçimde kendi etkinliklerini kanıtlaması, bunların durağanlığını ve yaygın bir biçimde yaşatılmasını açıklamada bizlere önemli ipuçları vermektedir.

Geleneksel toplumlarda insanın bilgi payı, toplumsal yapısı, adetleri ve inançları önceki nesillerin deneyimlerinin paha biçilmez bir sonucudur. Bunların kazanılması kolay olmamıştır ve bunlar her ne pahasına olursa olsun korunmalı ve yaşatılmalıdır; bu yüzden geleneğini kutsayan toplumlar paha biçilmez bir güç ve süreklilik kazanır. Gelenek tarafından kutsal bir haleyle kuşatılmış ve doğaüstü bir damgayla damgalanmış inançların ve alışkanlıkların onu yaratan uygarlık tipi için “doğalın çok üstünde bir değer taşıması” bu nedenledir (Malinowski, 1990; 30). Her türlü değişim hareketine büyük bir güçle direnç göstermelerinin arkasında da bu vardır.

Öte yandan, sadece geleneksel toplumlarda değil, her türlü rasyonaliteye sahip modern toplum insanları arasında da batıl inanç ve uygulamaların sürdürülüyor olduğu bir gerçektir. Bilim ve sihir birbirine zıt kutuplarda yer alan farklı fenomenlerdir. Rasyonel olanın büyüsel olanı nasıl barındırdığı bu noktada önemli bir sorudur. Moscovici'nin Sosyal Temsiller Kuramı'nda, bilime ve büyüye değil; bilimsel ve büyüsel akıl yürütmelere dikkat çekilerek her ikisinin de farklı “zihinsel formasyonlar” olduğunu ifade edilir; bunlar, uzun bir geçmişin mirası olan özerk pratikler ve temsil sistemleridir. Moscovici, zihinsel formasyon kavramını kullanmayı, insanların toplumu nasıl bildiklerini, toplumda nasıl hareket ettiklerini ve ait oldukları grubun onlara neyi öğrettiğini anlamak için gerekli görmektedir. Bu zihinsel bilim ve sihir formasyonları bilgileri temsil etmeyi, pratiğe geçirmeyi ve kendilerine özgü yollardan bunları iletmeyi hedefleyen sistemlerdir. Sonuç olarak, yaşamımız boyunca öğrenilen ve uygulanan şey, şu veya bu mantıksal yol (ya da rasyonel yol) yerine bilim veya sihirdir. Moscovici'ye göre, büyüsel düşüncenin yayılışı, bireyin merkezde olduğu bir sosyal temsilin yayılmasıyla ilgilidir. Toplumsal yapının niteliği, büyüsel işlemin gerçekleştiriliş biçimini belirler; bireyselciliğin ön planda olduğu kültürlerde büyüsel işlemler de bireysel niteliktedir. Ona göre sihir, bilimin veya deneyimin tasdik ettiği başarısızlığın kaçınılmazlığına karşı insani bir tepkidir (Paker, 1979; 57-59).

Toplumsal desteği olan batıl inanç ve uygulamaların değiştirilmesi oldukça zordur. Kültürel yapı çoğu batıl inancı doğrudan desteklemektedir. Çeşitli davranış kalıplarının bireylere aşılmasında batıl inanç ve uygulamaların birer eğitim aracı oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle çocukluk dönemlerinden itibaren kişiliğe kazandırılan bu inançlar, bireyin yaşam sürecinin herhangi bir döneminde davranışa yansımaktadır. Camide koşuşturmanın şu ya da bu şekilde Allah tarafından cezalandırılacağına şartlanan çocuk yaştaki birey, kendi başına karar verebilecek yaşa gelince büyük ihtimalle ya camiye hiç gitmeyecek veya gittiğinde sessizce oturacaktır. Veya başına gelen umulmadık bir felaketi çocukluğundaki bu koşuşturmalarına yükleyecektir.

Pek çok batıl inanç toplum tarafından dolaylı olarak da desteklenmektedir. Batıl bir inancın uygulamaya konulmasının kültürel yapı içerisinde hoş karşılanması o inancın yaygınlaşma ve yaşatılmasının bir başka nedenidir. Coğrafi olarak bilmediğiniz bir bölgede, batıl bir uygulamayı gerçekleştirmek için aradığınız bir mekanı bulma konusunda insanların büyük bir hevesle size yardımcı olması sizde olumlu çağrışımlar uyandırır; o yerden olumlu intibalarla döner; ileride belki bir kez daha gider ve çevrenizdekilere de tavsiye edersiniz. Bu, batıl inanç ve uygulamaların yaşatılmasına toplumun dolaylı katkısıdır. Tersine olsa, yani siz aradığınız yeri bulma konusunda bir yardım görmediğiniz gibi insanların alaycı bakışlarına şahit olsanız, bu konudaki intibalarınız da olumsuz olacak ve belki de bu konudaki davranışınızda bir sönme meydana gelecekti. Dolayısıyla, batıl inanç ve uygulamaların kendini koruma eğilimine verilen sosyal destek bunların değişime direnç göstererek yaygın olarak yaşatılmalarını sağlamaktadır.

Öte yandan, modern dünyada insanın kendi yaşamına ilişkin gittikçe artan düzeydeki bilgi payı, onun daha önce keşfedemediği yeni belirsizlik alanlarının farkına varabilmesine neden olmaktadır. Bir başka deyişle insan, yaşamının belirsizliklerle dolu bölümlerini kontrol edilebilir hale getirme çabasında daha önce farkına varamadığı belirsizlikleri fark etmektedir. Bu durum, batıl inançların durağanlığını açıklamada paradoksal bir fenomen olarak karşımıza çıkmakta ve belirsizliği denetleme adına yapılan her yeni keşfin, aslında bazı denetlenebilir olguları belirsizleştirdiğini ifade ederek bu döngünün sonsuza kadar süreceğini göstermektedir. Dolayısıyla buna göre, bilgi düzeyimiz arttıkça değişen, batıl inanca ilişkin kabulümüz değildir; batıl inancı yaşayış biçimimizdir. O her zaman, yaşamımızın herhangi bir kesitinde, kabul edilebilir bir biçimde kendini gösterecektir.

III. BÖLÜM

III. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmamızda, özellikle kutsal mekanlarda uygulanan ve halk arasında batıl olarak nitelendirilen inançların toplum içerisindeki bireyler tarafından kazanılma ve yaşatılma süreçlerini anlamaya çalıştık. Çalışmamızın başında, batıl inancın tanımlanması konusunda, batıl inancın sahip olduğu temel nitelikleri subjektiflik, duygusallık, nedenle sonuç arasında meydana gelen uygunsuzluk ve objektif olgulardan büyük oranda sapma olarak belirledik.

Bir inancın batıl olarak nitelenmesinin, dışarıdan bir gözlemci tarafından yapılan bir değerlendirme olduğunu özellikle vurgulamaya çalıştık; nitekim, birey açısından bu tür inanç ve uygulamaların hiçbir mantıksız ya da saçma tarafının olmadığını, batıl olarak nitelendirilen her inanç ve uygulamanın inanca sahip olan ve uygulayan açısından fonksiyonel bir öneminin olduğuna dikkat çektik. Ancak, her ne kadar inanana açısından saçma olmasa da, batıl inanca ilişkin zihinsel formasyonların sahip oldukları yanlış atıf sistemi nedeniyle toplumsal ilişkilerde sonradan telafisi mümkün olamayacak zararlara neden olabileceğini de ifade etmeye çalıştık.

Objektif olgulardan geniş ölçüde sapma olarak nitelediğimiz batıl inanç ve uygulamalarda bu sapmanın temel nedenlerini anlama çabamızda, hem insan doğasının hem de içerisinde yaşanılan ortamın / çevrenin bu sapmayı oluşturan önemli değişkenleri içerdiğini gördük. İçerisinde yaşanılan çevrenin niteliğini, batıl inançların oluşumunda gerekli olguları belirleyici ya da sağlayıcı faktörler grubu olarak ortaya koymaya çalıştık. Ancak gördük ki, bu sapmanın oluşmasında çevrenin etkisi dolaylı ve karmaşık bir biçimde meydana gelmektedir. Batıl inançların oluşmasında çevrenin bu dolaylı ve karmaşık rolünü, çeşitli kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde biraz daha belirginleştirmeye çabaladık. Bu amaçla, öğrenme teorilerini ve rol teorisini kullanarak kültürel farklılıklar konusunda içgrup – dışgrup ayırımına değindik. Ayrıca, batıl inanç ve uygulamaların doğuşunda kültür faktörü incelenirken, kültürel yapının çeşitli niteliklerinin ve bireyin kendisi açısından bu yapı içerisindeki yerinin saptanmasının önemli değişkenler içeren araştırılmaya değer bir konu olduğuna işaret etmeye çalıştık.

Objektif olgulardan sapma konusunda üzerinde durduğumuz bir başka faktörler grubu bireyin psikolojik yapısıydı. Çünkü kültürel unsurların etkisi, birey tarafından ifade ettikleri anlam ve önemle sınırlıdır. Bu noktada benlik kavramına değindik. Diğer taraftan, kişinin ait olduğu kültürün dışında, ondan farklı davranış kalıpları geliştirmesinin pek mümkün görünmemesi, karşılıklı etkileşim modeli çerçevesinde konunun açıklığa kavuşturulmasının önemini ortaya koymaktadır. İnançların ifade ettikleri fonksiyonel öneme göre karakterize edilmesinden dolayı, bu çalışmamızda, kültürel faktörlerle psikolojik faktörleri batıl inancın oluşması ve sürdürülmesi aşamasında birbirinden kesin çizgilerle ayırt etmenin pek mümkün olmadığına da işaret ettik. Ortamın çeşitli nitelikleri değişik bireysel özelliklerle bütünleşerek batıl inanca neden oluyordu. Bu noktada, özellikle algının ve unutkanlığın seçiciliği konularını vurguladık.

Batıl inançların, toplumun üyeleri arasında uzun süre yaşatılmalarını çeşitli bireysel ve toplumsal gereksinimleri giderme işlevlerine bağladık. Bu işlevler, bireysel düzeyde anksiyetenin doğurduğu gerilimin giderilmesiyle ilgili olduğu kadar, toplumsal düzeyde kültürel yapının devamlılığını sağlamaya da yönelikti. Nitekim batıl inançların belirsizlik ortamında belirsizliği denetlemede, katlanılmak zorunda kalınan bir acının hafifletilmesinde, geleceğe ilişkin umutların korunmasında, bilinmeyenin bilgisinin elde edilmesinde, arzulanmayan davranışların giderilip uygun davranışların inşa edilerek kültürel yapının devamlılığının sağlanmasında önemli fonksiyonları vardır. Burada atıf sürecinin etkili bir biçimde nasıl işletildiğini anlamaya çalıştık.

Kutsal mekanlarda uygulamaya konulan batıl inançların aynı zamanda bir sosyal ilişki aracı olduklarını ifade ettik. Kutsalla kurulan ilişki sosyal bir ilişkidir. Bu noktada, kişinin bütün benliğiyle kutsalla bütünleşmesinin tedavi edici bir yönünün olduğuna işaret etmeye çalıştık. Nitekim, çoğu kutsal mekan ziyaretinin ardından oluşan rahatlama duygusu bunun en iyi göstergesidir.

Batıl inançların durağanlık eğilimine neden olan unsurları dört ana faktör grubunda sınıflandırdık; bunları algının seçiciliği, kognitif yapının değişmezliği, söz konusu inanca zıt olan unsurlardan kaçınma eğilimi ve toplumsal destek olarak belirledik. Esasen bunlar, batıl inancın oluşumunda etkili olan unsurları da kapsamaktadır.

Algının seçiciliği, kognitif yapıya uygun olanların olmayanlara oranla daha çabuk algılanmalarını ifade eder. Bazı durumlarda kognitif yapıya uygun olmayan unsurların da algılandığını, böyle durumlarda inanca olan bağlılığın derecesinin önemli olduğunu vurguladık; inanca olan bağlılığın derecesi diğer bütün değişkenlerin üstüneyse seçici unutmamanın meydana gelebileceğine işaret ettik.

Kognitif yapının değişmezliğini elde edilen yeni verilerin yeni alt-kognitif yapılar doğurarak devam ettirdiğini belirttik. Burada yeni bilgilerin asimilasyonundan bahsederken kognitif yapının bireyin atıf sistemi üzerindeki etkisine değindik. Kognitif yapı kendi bütünlüğünü korumada bireyin atıf çerçevesini büyük oranda belirliyordu. Dolayısıyla birey herhangi bir problemin kaynağına ilişkin yaptığı nedensel yüklemeyi kendi kognitif yapısına uygun olarak yapıyordu; aksi durumda çelişkiye düşüyordu.

Çoğu durumda, bireylerin kendi batıl inançlarına zıt verileri elde edebilecekleri ortamlardan kaçınmasını, batıl inançların durağanlığına neden olan bir başka faktör olarak ortaya koyduk. İnsanlar kendi inanç ve tutumlarına zıt buldukları unsurlardan uzak durmaktadırlar. Bu konuda kendi gözlemlerimizi örnek olarak sunduk.

Batıl inanç ve uygulamaların durağanlığına etki eden bir başka faktörü toplumdaki gördükleri sosyal destek olarak belirledik. Bu sosyal destek, batıl inançların hem toplumsal devamlılığı sağlama konusundaki işlevleriyle ilgiliydi hem de bunlar bazı toplumsal grupların kendi grup çıkarlarını korumasına hizmet ediyordu.

Batıl olarak nitelendirilen herhangi bir inanç ya da uygulamanın değiştirilebilmesi için uygulamaya konulacak bir faaliyet programının başarısının, batıl inanca ilişkin açıklamaya çalıştığımız bütün bu süreçlerin doğru olarak anlaşılmasına bağlı olduğunu ifade ettik.

Bu çalışmada, geleneksel bilgilerimize ters düşebileceğini düşündüğümüz ve özellikle ifade etmeye değer bulduğumuz sonuçlar şunlardır:

1. “batıl inanç” kavramı, kolay tanımlanabilir bir kavram değildir. Herhangi bir bireyin ya da toplumun batıl kabul ettiği bir inanç yada uygulama bir diğeri tarafından doğru kabul edilebilmektedir.

2. Bir inancın “batıl” olarak nitelendirilmesi sosyolojik bir yaklaşımla mümkündür. Psikolojik açıdan bir inancı “batıl” olarak nitelememiz mümkün görünmemektedir.
3. Batıl inanç, dinsel bir inanç biçimi değildir; insan yaşamının her alanında gözlemlenebilir. İnancın objesi olan olgunun, imanın temel konusunu oluşturan “gayb” bilgisine ait bir unsur olarak değerlendirilmesi batıl inançların dinsel bir çerçevede algılanmalarına neden olmaktadır. Nitekim, inancın türünü belirleyen objesidir.
4. İslam, batıl inanç ve uygulamaların gerçekliğini ve belirli bir sonucu doğurduklarını reddettiğinden dolayı değil, bunları “tevhid” ilkesine ters düşmeleri nedeniyle yasaklamaktadır.
5. Batıl inançları, İslam öncesi kültürlerden gelen inanç kırıntıları olarak değerlendiren teoriler, bunların toplumsal yaşamda yerine getirdikleri işlevleri ve yeni fenomenler yaratarak varlıklarını nasıl devam ettirdiklerini açıklamada yetersiz kalmaktadırlar. Bu türden indirgemeci yaklaşımları kullanarak batıl inançları anlamak ve toplum üyelerini bunlardan arındırmak mümkün değildir.
6. Batıl inançların tümüyle ortadan kaldırılması pek mümkün görünmemektedir. İnsanın uyum problemi devam ettiği sürece bu tür inançlar var olacaktır. Bu konuda özellikle dinsel alanda yürütülen faaliyet programlarında, batıl inanca ilişkin süreçlerin doğru anlaşılması için sosyal bilimlerin konuyla ilgili bütün verilerinden yararlanılmalı, toplumsal gerçeklere uygun hedefler saptanmalı ve faaliyet programı bu çerçevede belirlenmelidir.
7. Batıl bir uygulamanın ortadan kaldırılabilmesi, işlevselliği açısından, yerine ancak daha sağlam bir diğerinin konulmasıyla mümkün görünmektedir.

Özellikle bu konuda yapılacak deneysel çalışmaların konuyla ilgili veri elde etmede önemli olduğuna inanıyor; çalışmamızın, bu konuda yapılacak sonraki çalışmalara ortam hazırlayacak soru işaretlerini içerisinde barındırdığını düşünüyorum.

KAYNAKÇA;

Acıpayamlı, Orhan (1974), Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Atatürk Üniversitesi Yayınları no: 355, Sevinç Matbaası, Ankara.

Arkonaç, Sibel A. (1998), Sosyal Psikoloji, I. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Armaner, Neda (1980), Din Psikolojisine Giriş I, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Arslan, Adem Yavuz (2005), Kehanet Endüstrisi Örgütleniyor, Aksiyon Haftalık Haber Dergisi, 21 ŞUBAT 2005, sayı: 533, (s.24 – 29).

Battomore, T. & Nisbet, R. (1977), Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (hazırlayan: Mete Tunçay – Aydın Uğur), II. Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara.

Burnham, John C. (1987), How Superstition Won And Science Lost, Rutgers University Press, New Brunswick and London.

Cüceloğlu, Doğan (1994), İnsan ve Davranışı, V. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Erdil, Kemalettin (1997), Yaşayan Hurafeler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 58, III. Baskı, Ankara.

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1987), Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi / İnanç – Söylence Bağlantısı, Geçit Kitabevi, Yayın No: 17, İstanbul

Freedman, J. L. & Sears, D. O. & Carlsmith, J.M. (1998), Sosyal Psikoloji, (çeviren: Ali Dönmez), III. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Freud, Sigmund (1994), **Bir Yanılsamanın Geleceği**, (çeviren:H. Zafer Kars), II. Baskı, Kaynak Yayınevi, İstanbul.

Gander, Marry J. & Gardiner, Harry W. (2004), **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, (yayıma hazırlayan:Bekir Onur), V. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Geçtan, Engin (1984), **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, III. Basım, Maya Yayınları, Ankara.

Günaltay, Mehmed Ş. (1997), **Hurafeler ve İslam Gerçeği**, (sadeleştiren: Ahmet Gökbel), Marifet Yayınları:147, İstanbul.

Gündüz, Şinasi (1998), **Din ve İnanç Sözlüğü**, I. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.

Hallahmi, B. B. & Argyle, M. (1997), **The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience**, First Published by Routledge, 11 New Fetter Lane, London.

Hasel, Kurt (1998), **Batıl İnançlar: Kapılma ve Kurtulma**, Türkçe çevirisi: I. Basım, Zafer Matbaası, İstanbul.

Hökelekli, Hayati (1998), **Din Psikolojisi**, III. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Hume, David (1997), **İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme**, (çev: Aziz Yardımlı), Birinci Basım: İdea, İstanbul.

İnan, Abdulkadir (1962), **Hurafeler ve Menşeleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Nur Matbaası, Ankara.

Jahoda, Gustav (1970), **The Psychology of Superstition**, First Published by Allen Lane The Penguin Press, Ringwood, Victoria, Australia.

Jung, Carl G. (1997), **Din ve Psikoloji**, (çeviren:Cengiz Şişman), II. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2004), **Yeni İnsan ve İnsanlar**, X. Basım, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Karaoğlan, Hamza (2000), Kahramanmarař Nurhak İlçesinde Yaşayan Halk İnanışları, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi, sayı:5, (Prof. Dr. şaban Kuzgun Armağanı), Fırat Üniversitesi Matbaası, Elazığ, (s.149 – 156).

Keskin, Yahya M. (1999), Turhal, Yeřilyurt ve Sulusaray İlçelerinde Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç ve Uygulamaları, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi, sayı:4, Çađ Ofset Matbaacılık, Elazığ, (s.185 – 201).

Koçoğlu, Kıyasettin (2006), 21. Yüzyılın Türkiye'sinde Hurafeler, Diyanet Aylık Dergi, Haziran 2006, sayı: 186, (s. 5 – 8).

Köktaş, M. Emin (1993), Türkiye'de Dini Hayat, I. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.

Krech, D. & Crutchfield, R. S. (1999), Sosyal Psikoloji, (çeviren: Erol Güngör), Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kur'an-ı Kerim

Malinowski, Bronislaw (1990), Büyü, Bilim ve Din, (çeviren: Saadet Özkal), I. Baskı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.

Medawar, Peter B. (1999), Genç Bilimadamına Öğütler, (çeviren: Nermin Arık), Tübitak Popöler Bilim Kitapları: 5, XVI. Baskı, Pro-Mat Basım Yayın, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar (1983), Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi, Yayın No: 16, İstanbul.

Oğuz, Burhan (1983), Mezar Taşında Simgeleşen İnançlar, Can Matbaa, İstanbul.

Oymak, İskender (1996), Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Üzerine Bir Araştırma, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi, sayı:1, Elif Ofset ve Matbaacılık, Elazığ.

----- (1984), *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Ankara.

Örnek, Sedat V. (1971), Etnoloji Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Yayınları:200, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-----

----- (1979), **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:218, II. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Özcan, Hanifi (1997), **Epistemolojik Açından İman**, II. Basım, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nu: 59, İstanbul.

Paker, Oya (1999), **Sosyal Temsiller Kuramının ve Epistemolojisinin Sosyal Psikoloji İçerisindeki Yeri ve Önemi**, Psikolojide Yeni Tartışmalar, (editör:Sibel A. Arkonaç), I. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Pazarlı, Osman (1972), **Din Psikolojisi**, II. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Rickman, H. P. (1992), **Anlama ve İnsan Bilimleri**, (çeviren: Mehmet Dağ), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Sarıçioğlu, Ekrem (1979), **Isparta ve Çevre Köylerindeki Ziyaret ve Adak Yerleri**, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, sayı:3, (fasikül:1,2), Sevinç Matbaası, Ankara, (s. 123 – 152).

Skinner, B. F. (1963), **Superstition in the Pigeon**, Contributions to Modern Psychology, (edited by: Don E. Dulancy, UR, Russel L. Devalois, David C. Beardslee, Marian R. Winter-Bottom, Second Edition, Oxford University Press, New York.

Şerif, Muzaffer & Şerif, Carolyn W. (1996), **Sosyal Psikolojiye Giriş I-II**, (çevirenler:Mustafa Atakay, Aysun Yavuz), Sosyal Yayınları, İstanbul.

Tanyu, Hikmet (1967), **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları:LXXVIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

----- (1968), **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları:LXXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Tatlıoğlu, Durmuş (2000), **Türkmen İrimleri**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:IV, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.

Tuncer, Mustafa (1996), **Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Sebepleri ve Tezahürleri (Eyüp Sultan Türbesi Örneği)**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Yükseköğretim Kurumu Tez Dokümantasyon Merkezi, Ankara.

*Ülken, Hilmi Ziya (1973), **Türk Folklor Araştırmaları**, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri (8 – 14 Ekim 1973), Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 9, Başbakanlık Basımevi, Ankara.*

*Ülkütaşır, M. Şakir (1974), **Sinop – Samsun ve Çevrelerinde Sağlık – Hastalık Hakkındaki Halk İnançları İle Halk Hekimliğine Ait Bir Araştırma Kadrosu**, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri (8-14 Ekim1973), Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 9, Başbakanlık Basımevi, Ankara.*

*Yavuz, Kerim (1990), **Doğu Karadenizde Batıl İnançların Psikolojik Dili**, II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) 1 – 3 Haziran 1988, Samsun.*

*Vergote, Antoine (1999), **Din, İnanç ve İnançsızlık**, (çeviren: Veysel Uysal), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no: 164, İstanbul.*

*Wallace, Ruth A. & Wolf, Alison (2002), **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (çeviren:Leyla Elburuz – M. Rami Ayas), İzmir.*